

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗІОНА**

ФІЛІПЧУК НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК [37: 069.12] (477) (20-«18») / (20-«20»)

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК
ПЕДАГОГІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ УКРАЇНИ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук**

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПН України
Ничкало Нелля Григорівна,
Національна академія педагогічних наук України,
Відділення професійної освіти і освіти дорослих,
академік-секретар (м. Київ).

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Ткаченко Андрій Володимирович,
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, завідувач кафедри педагогічної
майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна
(м. Полтава);

доктор педагогічних наук, професор
Терентьєва Наталія Олександрівна,
Національний університет “Чернігівський колегіум”
імені Т. Г. Шевченка, професор кафедри педагогіки,
психології та методики фізичного виховання
(м. Чернігів);

доктор педагогічних наук, доцент
Мільто Людмила Олександрівна,
Національний педагогічний університет імені
М. П. Драгоманова, професор кафедри педагогіки і
психології вищої школи (м. Київ).

Захист відбудеться 23 грудня 2020 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.451.01 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9, 5-й поверх, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитись на офіційному сайті www.ipood.com.ua та в бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9.

Автореферат розіслано 21 листопада 2020 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. І. Сотська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах трансформаційних процесів у соціокультурному, науково-освітньому просторі України особливого значення набуває проблема утвердження гуманістичних, морально-етичних цінностей, збереження і збагачення культурно-мистецької спадщини людства й української нації. Загальноєвропейські тенденції спрямованості освіти на реалізацію концепції навчання впродовж життя, формування компетентностей особистості (обізнаність та самовираження у сфері культури, здатність до життєдіяльності суспільства у контексті сталого розвитку народів, держав, людства).

Зростання ролі людського капіталу в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів зумовлює необхідність посилення уваги до вивчення проблем соціально-культурного розвитку на різних історичних етапах, зокрема педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України. Одним із важливих наукових напрямів є діяльність музейних інституцій, їх взаємодія із закладами освіти, впровадження цінностей музейної культури в умовах націєдержавотворення. Музейна культура як складова національної і світової духовної і матеріальної спадщини є потужним ресурсом реалізації державної політики, спрямованої на формування морально-етичних, інтелектуальних, естетичних, національно-патріотичних якостей громадянина.

Становлення і розвиток музейної справи в Україні, що тривалий час знаходилася в умовах бездержавності, політичного і національно-культурного поневолення чужинськими державами, – це складний і суперечливий процес. Особливим є період кінця ХІХ – початку ХХІ століття, що охопив різні політичні режими й державні устрої, які впливали на соціально-культурний розвиток українського народу від часів колонізації до встановлення української незалежності і будівництва власної держави. Характер, зміст і спрямованість взаємодії музеїв і закладів освіти не могли не враховувати конкретні суспільно-політичні відносини, що були своєрідними на українських територіях. Зміни в педагогічно-просвітницькій діяльності музеїв залежали від державного устрою, наявності чи відсутності української державності, панування тоталітарних режимів на українських землях та впливу національно-визвольних змагань.

Освіта, просвітництво і музейна культура суттєво впливали на формування суспільного світогляду і виховання етичних, естетичних, громадянських якостей особистості. Дослідники виокремлюють історичні етапи, що характеризують суспільні функції, умови й світоглядні орієнтири, філософію, спрямованість музейно-педагогічної діяльності в Україні.

I. Українська музейна справа кінця ХІХ – початку ХХ століття в умовах колонізаторської політики Російської та Австро-Угорської імперій.

II. Музейна політика в період українських визвольних змагань 1917-1921 рр.

III. Педагогічно-просвітницька діяльність музеїв в період тоталітаризму радянської влади та інших чужоземних держав.

IV. Розвиток і світоглядні орієнтири музеєзнавства часів незалежної України (1991 р. – донині).

Новий етап національно-культурного відродження українського народу, позбавленого власної державності, дослідники пов'язують саме із Науковим Товариством ім. Шевченка (НТШ), створеним за ініціативою української інтелігенції Сходу і Заходу України на основі духовної спадщини Тараса Шевченка. НТШ розпочало створення українських музеїв, архівів, бібліотек. Вони охоплювали: археологічний, етнографічний, природничий, мистецький, військово-історичний напрями. Ідеї цієї стратегії враховувалися в діяльності урядів Української Народної Республіки часів визвольних рухів і частково під час нетривалого процесу радянської «українізації». Політичні рішення, законодавчі акти і нормативно-правові документи тих часів, позиція керівників установ і відомств періоду функціонування Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР концентрувалися навколо ідей та завдань щодо збереження і розвитку духовної та матеріальної спадщини українського народу, освіти, музейних та архівних установ. М. Грушевський, П. Скоропадський, С. Петлюра й багато інших представників владних, наукових, культурно-освітніх інституцій та інтелігенції здійснювали заходи, спрямовані на відновлення і розвиток мережі музеїв, шкіл, університетів, архівних установ, підтримки культури та освіти на українських землях, повернення національних культурно-історичних цінностей.

Документальні факти підтверджують згубний вплив політики комуністичного режиму на національно-культурний розвиток України, що призвело до знищення величезного пласту духовної та матеріальної культури українського народу, позбавляючи його історичної пам'яті, перетворюючи музейну справу, педагогічно-просвітницьку діяльність музейних установ, освітній процес в ідеологічний інструмент комуністичної держави. Майже повністю замовчувалися, фальшувалися і дискредитувалися національно-культурні, наукові, мистецькі надбання закордонного українства. Музейна політика в УРСР спрямовувалася на роз'єднання українства, знекорінення ідеалів єдності, соборності, незалежності.

Новою віхою у взаємодії музеїв і закладів освіти стало відновлення української державності. В освітній, культурно-інформаційний, музейний простір повернуто свідомо забуті, заборонені історичні факти, славетні імена видатних українців, безцінні культурно-історичні, духовні пам'ятки, створені багатьма поколіннями українців. Музеї, школи, університети та інші заклади освіти і культури почали виконувати свою гуманістичну місію щодо повернення народу його історичної спадщини, формування національної свідомості, української ідентичності, гідності і гордості за свою культуру, Українську державу.

На початку ХХІ століття помітно змінюються функції музейних інституцій, трансформується їх соціокультурна місія, що полягає у забезпеченні мистецької комунікації між учасниками освітнього процесу, реалізації просвітницької функції, створенні інтерактивного середовища для пізнання мистецьких цінностей, історії, культури, традицій, забезпеченні розвитку формальної, неформальної та інформальної освіти дітей, молоді та різних категорій дорослого населення. Ці надзвичайно важливі питання відображені в Конституції України (статті 11,12), Законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017),

«Про повну загальну середню освіту» (2020), «Про музеї та музейну справу» (1995), «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999), «Про охорону культурної спадщини» (2000), «Про охорону археологічної спадщини» (2004), «Про культуру» (2010), а також у Державній національній програмі «Освіта. Україна ХХІ століття» (1992), Національній доктрині розвитку освіти (2002), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки та Положенні «Про Музейний фонд України», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 р.

Значну увагу цій проблемі приділено в документах міжнародних організацій, зокрема: Загальній декларації ЮНЕСКО про культурне різноманіття (2001), Рекомендаціях про охорону на національному рівні культурної та природної спадщини (1972), Кодексі професійної етики ІКОМ (1986) та інших. З-поміж пріоритетів державної політики у сфері освіти і культури окреслено формування національних цінностей особистості, поваги до мови, звичаїв, надбань культури, різних видів мистецтв, збагачення традицій і звичаїв, задоволення духовних запитів і потреб особистості, створення необхідних умов для освіти упродовж життя.

Теоретичні засади загального музеєзнавства, музейної педагогіки та музейної освіти розкрито у багатьох наукових працях (Р. Арцишевський, Т. Белофастова, П. Вербицька, Л. Гайда, С. Гончаренко, А. Горовий, О. Джус, О. Завадська, О. Квас, Т. Лучук, Р. Маньковська, Г. Матвіїшин, С. Муравська, Р. Пасічник, М. Рутинський, О. Стецюк, І. Удовиченко, О. Успенська, Р. Шмагало та інші). Питання взаємодії музею, школи, університету, розвитку музейного просвітництва, його інноваційних форм і методів висвітлено у публікаціях І. Гаврилової, Б. Середи, М. Скирди, О. Топилката інших. Становлення і розвиток музейної справи, просвітництва та освіти, музейної педагогіки в Україні стали предметом сучасних наукових пошуків (П. Коваль, Ю. Павленко, Н. Пусенліна, В. Снагощенко, Р. Сойчук та інші.).

Досвід використання потенціалу музейної культури і музейної педагогіки широко висвітлено у працях зарубіжних дослідників, у яких схарактеризовано сучасні функції музейних інституцій, форми і методи музейної комунікації в культурно-освітньому європейському просторі [Е. Гохстрат (E. Hoogstraat), А. Гейн (A. Heijn), Л. Ноппіс (L. Norris), Р. Тісдейл (R. Tisdale), Ф. Котлер (Ph. Kotler), Н. Котлер (N. Kotler), В. Котлер (W. Kotler), Ж.-М. Тобелем (J.-M. Tobelem), Ф. Вайдахер (F. Waidacher), Д. Шафер (D. Schafer) та інші].

Як показав аналіз літературних і документальних джерел, проблема педагогічно-просвітницької діяльності музеїв в Україні не була предметом цілісного педагогічного дослідження.

Вивчення становлення і розвитку музейної справи в Україні наприкінці ХІХ – початку ХХІ століття уможливило виявлення окремих суперечностей між:

– зрослими соціокультурними потребами утвердження пріоритетів культуровідповідності і громадянських цінностей в українському соціумі та фрагментарністю використання досвіду педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України на різних історичних етапах;

– високим потенціалом національної культурної спадщини і недооцінкою важливості удосконалення традиційних та розвитку інноваційних форм педагогічно-просвітницької діяльності музеїв;

– сучасними вимогами до просвітницької діяльності музею як педагогічної системи і недостатньою взаємодією музеїв і закладів освіти у роботі з різними категоріями населення;

– значними досягненнями вітчизняного і закордонного українства в мистецькій, культурно-освітній, музейній сферах і відсутністю необхідних умов для творчого використання національного культурно-мистецького потенціалу музейної педагогіки у формальній, неформальній та інформальній освіті різних категорій населення;

– необхідністю творчого використання цінного досвіду взаємодії музеїв і закладів освіти у педагогічно-просвітницькій діяльності і недооцінкою його значення для підвищення ролі культури і мистецтва в українському суспільстві.

Актуальність цієї міждисциплінарної проблеми, відсутність її цілісного історико-педагогічного вивчення й необхідність розв'язання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «**Становлення і розвиток педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України (кінець XIX – початок XXI століття)**».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою комплексної науково-дослідної теми відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України «Технології навчання дорослих в умовах формальної і неформальної освіти» (РК 0117U001072). Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол № 2 від 27 лютого 2017 р.) та узгоджено рішенням Бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 20.06.2017 р.).

Мета дослідження – виявити тенденції розвитку педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України та обґрунтувати можливості використання прогресивних і конструктивних ідей вітчизняного і зарубіжного досвіду в сучасних соціокультурних умовах.

Об'єкт дослідження – розвиток музейної справи і просвітництва в Україні.

Предмет дослідження – теорія і практика педагогічно-просвітницької діяльності музейних закладів в Україні наприкінці XIX – початку XXI століття.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити бібліографічний аналіз досліджуваної проблеми.
2. Вивчити генезу розвитку педагогічно-просвітницької діяльності музеїв української діаспори.
3. Дослідити становлення і розвиток музейної справи в Україні на різних історичних етапах.
4. Схарактеризувати основні напрями і зміст педагогічної взаємодії музеїв і закладів освіти.

5. Виявити особливості комунікації у педагогічній взаємодії в системі «музей-заклад освіти».

6. Теоретично обґрунтувати положення щодо музейної педагогіки як субдисципліни педагогічної науки.

7. Обґрунтувати дидактичні засади професійного розвитку персоналу сучасних музеїв.

8. Визначити перспективи розвитку педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України та підготувати навчально-методичний комплекс «Музейна педагогіка» для працівників музеїв і закладів освіти.

Концепція дослідження. В основу наукового пошуку покладено положення про те, що становлення і розвиток педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України зумовлювалися суспільно-політичними, культурно-освітніми, соціально-педагогічними процесами в світовому і національному просторах кінця ХІХ – початку ХХІ століття. Інтегрування діяльності музейних установ і закладів освіти як носіїв культурно-історичної спадщини впливало на якість освітнього, просвітницького і науково-пошукового процесів. Суспільне значення музейної культури для виховання національної і громадянської свідомості, оновлення змісту національної освіти та формування життєво важливих компетентностей, втілення кращих європейських стандартів зумовлюють необхідність комплексного вивчення теоретико-методологічних, культурологічних, соціально-педагогічних, аксіологічних основ становлення і розвитку просвітництва і музейної педагогіки в Україні.

Основні концептуальні положення конкретизовано у таких концептах.

Методологічний концепт. Ідеї антропоцентричного, аксіологічного, культурологічного, полікультурного, діалогічного підходів зумовили необхідність осмислення соціально-культурного, психолого-педагогічного аспектів розвитку педагогічно-просвітницької діяльності музейних інституцій в Україні на засадах націєдержавотворчості, людиноцентризму, гуманізму, культуровідповідності.

Теоретичний концепт. Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми спрямований на обґрунтування сутності базових понять наукового пошуку з урахуванням функцій педагогічно-просвітницької діяльності музеїв (культуротворчої, просвітницької, комунікативної, інтерактивної тощо). Багатоаспектна взаємодія музеїв і закладів освіти потребує розвитку культури комунікації, спілкування індивідуальних чи колективних суб'єктів під час ознайомлення з музейними артефактами. Музейна комунікація сприяє активному залученню індивідуума до соціуму, культури, громадського життя на основі партнерства, діалогічної взаємодії.

Практичний концепт спрямовується на розроблення навчально-методичного комплексу для працівників музеїв і закладів освіти (навчальна програма, методичні рекомендації, дидактичні завдання для поглиблення вивчення тематичного матеріалу різнопрофільних музеїв, проведення мистецько-просвітницьких заходів, використання потенціалу реальних і віртуальних ресурсів).

Методологічну основу дослідження становлять: теорія наукового пізнання як основа обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження розвитку музейної справи як соціально-культурного явища; *історико-хронологічний підхід*, що дав змогу схарактеризувати соціально-культурні передумови становлення національного музеєзнавства і музейної педагогіки, вивчити генезу її розвитку в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХІ століття; *антропоцентричний підхід*, що зумовлює міждисциплінарність музейної педагогіки як субдисципліни педагогічної науки, та уможлиблює врахування результатів досліджень з музеєзнавства, психопедагогіки, мистецтвознавства, культурології, українознавства й передбачає використання їх потенціалу в процесі комунікативного впливу на особистість і суспільство з урахуванням вікових, соціальних, етнонаціональних, психоментальних особливостей різних категорій населення; *культурологічний підхід*, що спрямований на ретрансляцію культурних цінностей на основі посередництва музейних інституцій, збереження культурної спадщини, творчу реалізацію педагогічно-просвітницьких функцій; *аксіологічний підхід*, що визначає сенси музейних цінностей у культурно-історичному, освітньому просторі, які мають інформаційно-пізнавальні, емоційні, естетичні, етичні можливості впливу на особистість та її розвиток упродовж життя; *діалогічний підхід* зумовив необхідність виявлення специфіки діалогу в комунікативній взаємодії музейних інституцій і закладів освіти, виявлення особливостей функціонування вітчизняних і зарубіжних музеїв на засадах діалогічності, «занурення» у музейно-культурний простір; *полікультурний підхід* сприяв обґрунтуванню положення щодо націєзберігаючої, культуротворчої місії музеїв в українському просторі на основі принципів соціальної рівності, національної гідності і культурного плюралізму, шанобливого ставлення до історії, традицій, культури інших народів.

Теоретичною основою дослідження є: положення сучасної філософії освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, Л. Левчук, В. Луговий та ін.); філософії культури (І. Дзюба, М. Жулинський, В. Кудін, М. Попович та ін.); ідеї гуманістичної і культуроцентристської освіти, гуманізації людини в умовах інформаційного суспільства (І. Бех, В. Биков, Е. Гобсбаум, П. Грем, П. Дінцельбахер, З. Краснодембскі, Б. Рассел, В. Рибалка, Д. Робінсон, П. Саух, Т. Снайдер, Н. Фергюсон, та ін.); педагогічні, культурологічні, естетико-етичні ідеї видатних педагогів і просвітителів (Г. Ващенко, В. Вернадський, Б. Грінченко, М. Грушевський, Г. Гумбольдт, А. Дістервег, Д. Дьюї, Я. Коменський, П. Куліш, А. Макаренко, І. Огієнко, Й. Песталоцці, С. Русова, С. Сірополко, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський, А. Швейцера та ін.); теорії розвитку української культури, історії, музеології (В. Антонович, Д. Антонович, М. Біляшівський, В. Голубничий, Д. Дорошенко, М. Лисенко, І. Лисяк-Рудницький, О. Лотоцький, І. Мірчук, Є. Маланюк, І. Нагаєвський, С. Наріжний, С. Николишин, І. Свенціцький, М. Семчишин, В. Січинський, С. Смаль-Стоцький, Д. Щербаківський, В. Щурат та ін.); теорії неперервної освіти, концепції освіти упродовж життя (Н. Авшенюк, О. Аніщенко, Ю. Ковбасюк, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, Н. Побірченко та ін.); дослідження українознавчих засад національної

освіти (М. Вовк, О. Семенов, Т. Усатенко, Г. Філіпчукта ін.); теорії і практики педагогічної освіти (М. Іванчук, О. Кучерявий, О. Лавріненко, М. Солдатенко, Г. Сотська, Л. Хомич та ін.); методології історико-педагогічних досліджень (Л. Березівська, Н. Дем'яненко, Н. Дічек, О. Лавріненко, Л. Мільто, О. Сухомлинська, А. Ткаченкота ін.); ідеї сучасної мистецької освіти (Г. Васянович, С. Горбенко, О. Комаровська, Н. Миропольська, Ю. Руденко, В. Федоришин, Г. Шевченко та ін.); дослідження з музеології, музейної педагогіки (С. Волошин, І. Гаврилова, О. Караманов, Р. Маньковська, С. Пивоваров, Б. Сойчук, Н. Терентьєвата інші.).

Відповідно до мети, об'єкта, предмета і завдань наукового пошуку використовувався комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**: *аналіз і синтез* – з метою обґрунтування сутності базових понять дослідження; *ретроспективний аналіз* – для виявлення соціально-культурних передумов становлення і розвитку національного музеєзнавства і музейної педагогіки, а також вивчення генези розвитку музейної педагогіки в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХІ століття; *компаративний аналіз* – для виявлення особливостей в педагогічно-просвітницькій діяльності вітчизняних і зарубіжних музеїв; *біографічний метод* – для вивчення здобутків українських і зарубіжних педагогів, культурологів, мистецтвознавців та їх внеску у розвиток теорії і практики музеєзнавства, музейної педагогіки; *прогностичний метод* – для виявлення прогресивних і конструктивних ідей досвіду педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України.

Джерельна база дослідження: теоретико-методологічні праці в галузі філософії, історії, педагогіки, психології, культурології, політології, освітології, музеології; фундаментальні дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, представників української діаспори з питань теорії та історії української і світової культури, музейної педагогіки та просвітництва; законодавчі акти і нормативно-правові документи; енциклопедичні видання культурологічного, мистецтвознавчого, педагогічного спрямування; творча спадщина видатних учених-філософів, педагогів, державних і громадських діячів.

Джерельну базу дослідження становлять фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф. 628, 799, 1064, 1065, 1071, 1072, 1075, 1115, 1131, 1429, 2200, 2201, 2217, 2457, 2582, 3504, 3689, 3695, 3965, 4036, 4100, 4463, 4490, 4592, 4630, 5466 та ін., в яких систематизовано документи і матеріали про національно-культурний розвиток, становлення і розвиток музейної справи і педагогічно-просвітницької діяльності на різних історичних етапах); Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ф. 2, 3, 12, 15, 16, 23, 35, 37, 38, 39, 41, 68, 69, 411, 657, 981 та ін.); Центрального державного історичного архіву України в Києві (ф. 1235), Центрального державного історичного архіву України у Львові (ф. 309, 310, 353, 358); Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ф. 1, 269); Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного (од. об. 2-148530); Державних архівів Вінницької (ф. Р-93, 254, Р-489, 847, 925 Р-4709, Р-5257), Миколаївської (ф. 206, 216, П-1817), Харківської (ф. 877, Р-4365),

Чернівецької (ф. П-1, 2, р-3, 61, 216, П-615) областей; Архівно-бібліографічного фонду Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого, де зберігаються документи з музейної політики в Україні (Український музей; Про музеї та музейництво. І. Свенціцький; Музеї на Україні. В. Дубровський; Бібліотека і видання товариства «Просвіта»; Національний художній музей України; Музей Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури; Записки Наукового товариства імені Шевченка; Всеукраїнська художня виставка (НАРКОМОС УСРР); Тарас Шевченко як маляр; Олекса Новаківський; Українська книга; Архів Михайла Драгоманова; Українська Могилянсько-Мазепинська академія наук. Праці відділу українознавства та ін.); Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського; Національного музею медицини України; Народного музею історії Глухівського національного педагогічного університету; Геологічного музею Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу; Музею історії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана; Природничого музею Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, Чернівецького обласного меморіального музею Володимира Івасюка; Мукачівського історичного музею; Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника; Архівного відділу Переяславської міської ради; Архіву Педагогічного музею України та інші.

Цінним фактологічним матеріалом є науково-педагогічна і навчальна література, документи щодо проведення культурно-освітніх акцій; періодичні фахові видання («Краєзнавство», «Український музей», «Педагогічні науки», «Музейний простір», «Шкільний світ», «Мистецтво та освіта», «Рідна школа», «Освіта та педагогічна наука», «Директор школи, ліцею гімназії» та ін.).

Джерелознавчою базою дослідження також слугували методичні розробки закладів освіти і музеїв, громадських культурних товариств, неформальних і формальних інституцій в Україні та поза її межами; матеріали вітчизняної та зарубіжної україністики; монографії, дисертаційні роботи, матеріали міжнародних та загальноукраїнських наукових конференцій, наукові публікації з питань музейної освіти, музейної педагогіки.

На різних етапах наукового пошуку вивчалися концепції, освітні програми, інтегровані курси, методичні посібники і рекомендації, підготовлені дослідниками-педагогами та музеєзнавцями Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького, Національного музею народної архітектури та побуту України, Музею видатних діячів української культури, Будинку-музею Миколи Лисенка, Музею книги і друкарства України, Національного музею Тараса Шевченка, Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара», Чернівецького обласного меморіального музею Володимира Івасюка, Львівського історичного музею, Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові, Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; Київського національного університету культури і мистецтва; Національного університету біоресурсів і природокористування

України, Київського університету імені Бориса Грінченка; закладів освіти Миколаєва, Харкова, Луцька, Черкас, Чернігова, Чернівців, Умані.

Організація дослідження. Науковий пошук здійснювався у 2010–2020 рр. й охоплював три етапи.

На першому (теоретико-аналітичному) етапі (2010 – 2013 рр.) теоретично осмислювалася обрана проблема, визначалися тема дослідження, його мета, об'єкт, предмет і завдання, обґрунтовувалася концепція, формувався поняттєво-термінологічний апарат наукового пошуку; розпочато виявлення і систематизацію архівних документів і матеріалів, літературних і документальних джерел (філософська, історична, мистецтвознавча, культурологічна, психологічна, педагогічна література, наукові праці з музеєзнавства і порівняльної педагогіки), узагальнювався фактологічний матеріал з досліджуваної проблеми.

На другому (пошуковому) етапі (2013 – 2018 рр.) продовжувалося вивчення архівних фондів, вивчалася генеза розвитку музейної справи і музейної педагогіки в Україні наприкінці XIX – на початку XXI століття; виявлявся й аналізувався досвід педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України на різних історичних етапах; здійснювався компаративний аналіз основних напрямів і змісту діяльності вітчизняних та зарубіжних музейних інституцій; розроблявся проєкт навчально-методичного комплексу з музейної педагогіки.

На третьому (узагальнювальному) етапі (2019 – 2020 рр.) виявлялися основні напрями, зміст і форми педагогічної взаємодії музеїв і закладів освіти; визначалися психолого-педагогічні якості фахівців музейної справи; аналізувалася державна музейна політика сучасної України; обґрунтовувалися перспективи розвитку педагогічно-просвітницької діяльності музеїв й виявлялися можливості використання прогресивних і конструктивних ідей вітчизняного і зарубіжного досвіду в сучасних соціокультурних умовах.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що: - *вперше* цілісно досліджено становлення і розвиток педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України наприкінці XIX – початку XXI ст.; простежено розвиток музейної справи в Україні на різних історичних етапах; обґрунтовано положення щодо музею як суспільного інституту збереження, пізнання і вивчення культурної спадщини та просвітницької спрямованості національної музейної справи; виявлено особливості розвитку педагогічно-просвітницької діяльності музеїв української діаспори; проаналізовано життєтворчість зарубіжного українства в музейно-освітньому просторі західноєвропейських країн, США і Канади; обґрунтовано теоретичні засади розвитку музейної педагогіки як субдисципліни педагогічної науки; виявлено культурно-історичні та соціально-педагогічні передумови становлення національної музейної справи; обґрунтовано основні напрями і зміст педагогічної взаємодії музею і закладів освіти; визначено специфіку комунікації в системі «музей-заклад освіти»; здійснено компаративний аналіз досвіду діяльності вітчизняних і зарубіжних музеїв; обґрунтовано перспективи розвитку педагогічно-просвітницької діяльності музеїв в Україні на концептуальному, законодавчо-регулятивному, педагогічно-просвітницькому, особистісному рівнях. У науковий

обіг введено 138 архівних документів, більше тридцяти праць культурологічного, педагогічного, історичного, філософського спрямування; теоретично обґрунтовано положення щодо педагогічно-просвітницької діяльності музеїв в Україні на різних історичних етапах, світоглядних і культурно-мистецьких цінностей закордонного українства та його ролі в розвитку національної музейної справи, суспільної значимості використання досягнень музейної педагогіки як міждисциплінарної галузі наукового знання в сучасних соціокультурних умовах;

- *уточнено сутність* понять «педагогічно-просвітницька діяльність музеїв», «музейний простір», «функції музеїв», «музейна комунікація», «музейна педагогіка», «музейний педагог».

подальшого розвитку набули положення щодо систематизації ідей українських і зарубіжних музеєзнавців, мистецтвознавців, культурологів, педагогів про взаємодію музеїв, закладів освіти, інших соціальних інституцій та особливостей комунікації в системі «музей – заклад освіти».

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні навчально-методичного комплексу, що охоплює навчальну програму, методичні рекомендації для педагогічних і музейних працівників, творчі завдання з проблем взаємодії музеїв, закладів освіти, використання реальних і віртуальних ресурсів музейних інституцій. Запропоновано тематику презентацій музейних експозицій, індивідуальні дослідницькі завдання, дискусійні платформи, онлайн-екскурсії, що сприяють розширенню можливостей в організації педагогічно-просвітницької діяльності різних видів музеїв.

Результати дослідження доцільно використовувати у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти, в університетах, музейних установах. Основні теоретичні і практичні результати дослідження можуть використовуватися дослідниками і педагогами-практиками з метою оновлення освітніх навчальних і робочих програм з гуманітарних дисциплін, а також підготовки відповідних навчально-методичних комплексів, підручників і навчальних посібників нового покоління.

Результати наукового пошуку впроваджено в освітній процес Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 17/17-866 від 28.04.2020 р.), Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка № 1232-Н від 14.05.2020 р.) Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/17 від 13.03.2020 р.), Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (довідка № 01-09/208 від 10.04.2020 р.), Київського професійно-педагогічного коледжу імені Антона Макаренка (довідка № 01/53 від 23.04.2020 р.), Чернівецького обласного меморіального музею Володимира Івасюка (довідка № 42 від 24.04.2020 р.), Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (довідка № 04 – 25 / 329 від 15.04.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. У монографії [2] авторкою обґрунтовано теоретичні і практичні засади розвитку музейної педагогіки в Україні; у монографії [39] – виявлено значимість потенціалу музейної педагогіки у формуванні національних цінностей особистості; у монографії [40] – викладено

положення щодо стану і перспектив розвитку музейної педагогіки в Україні; у практичному посібнику[3] автором представлено технологію використання засобів музейної педагогіки у неформальній освіті педагогів; у статті [9] – визначено соціокультурні функції музейної педагогіки; у статті [43] – проаналізовано специфіку музейного просвітництва на Буковині.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і результати дослідження оприлюднено на конференціях, форумах, науково-педагогічних читаннях різного рівня і представництва: *міжнародних*: «Наукова спадщина Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього» (Київ, 2017); «Особистість у мистецькому просторі сучасної Європи» (Харків, 2017); «Рідномовна і багатомовна освіта у контексті сталого розвитку суспільства» (Київ, 2017-2020); «Наукова школа академіка І. А. Зязюна у працях його соратників та учнів» (Харків, 2017); «Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів» (Хмельницький, 2017); «Формування духовної безпеки особистості в умовах сьогодення: виклики і проблеми» (Київ, 2017); «Освіта для майбутнього» (Бидгощ, Польща, 2017); «Теоретико-методологічні аспекти мистецької освіти: здобутки, проблеми та перспективи» (Умань, 2017-2020); «Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи» (Львів, 2017); «Якісна освіта в Україні: тенденції, проблеми, перспективи» (Чернівці, 2017); «Педагогіка мистецтва і мистецтво педагогічної дії» (Київ, 2017-2019); «Актуальні проблеми вищої професійної освіти» (Київ, 2018); «Формальна і неформальна освіта у вимірах педагогіки добра Івана Зязюна» (Полтава, 2018); «Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики ХХІ століття» (Київ, 2018, 2019); «Естетичні засади розвитку педагогічної майстерності викладачів мистецьких дисциплін» (Умань, 2017-2019); «Академічна культура сучасного дослідника: досвід, інновації, перспективи утвердження в українському і зарубіжному науково-освітньому просторі» (Суми, 2018, 2019); «Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи» (Київ, 2017-2019); «Теоретико-методологічні засади мистецької освіти: проблеми і перспективи» (Умань, 2017-2019); «Науково-педагогічні школи: проблеми, здобутки та перспективи розвитку» (Житомир, 2018); «Неперервна педагогічна освіта в Україні і зарубіжжі: досвід, інновації, тенденції» (Київ, 2018, 2019); «Розбудова єдиного відкритого інформаційного простору освіти впродовж життя» (Київ, 2019); «Освіта та кар'єра» (Київ, 2019); «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (Суми, 2019); «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти» (Київ, 2019); «Наукова спадщина Академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього» (Чернівці, 2019); «Технології професійної підготовки фахівців у сучасному освітньому просторі» (Київ, 2019); «Еудженіу Кошеріу» «Зміна лінгвістики і зміни в лінгвістиці» (Чернівці, 2019); «Місто у культурно-освітньому просторі Центрально-Східної Європи» (Кременець, 2019); «Освіта для миру / Edukacja dla pokoju» (Переяслав-Хмельницький, 2019); *всеукраїнські*: «Громадсько-патріотичні ідеї Т. Г. Шевченка в соціокультурному та освітньому просторі України» (Київ, 2017-2019); «Допоки в собі не виховаєш українця» (Київ, 2017); «Педагогіка добра

у вимірах педагогічної майстерності» (Київ, 2017); «Естетика і етика педагогічної дії: концептуальні засади, теорія, практика» (Київ, 2017); «Естетичні засади розвитку педагогічної майстерності викладачів мистецьких дисциплін» (Умань, 2017); «Академічна культура дослідника в освітньому просторі» (Суми, 2017); «Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти» (Бердянськ, 2017); «Інновації в освіті і педагогічна майстерність учителя-словесника» (Суми, 2017, 2018); «Молодь, освіта, наука та мистецтво» (Умань, 2017); VIII Всеукраїнські психолого-педагогічні читання, присвячені пам'яті доктора педагогічних наук, професора Федоришина Бориса Олексійовича (Київ, 2018); «Актуальні проблеми літературної освіти (пам'яті О. Р. Мазуркевича та П. К. Волинського)» (Умань, 2018); «Інновації в освіті і педагогічна майстерність учителя-словесника» (Суми, 2018); «Компаративістика в педагогічній освіті і освіті дорослих» (Суми, 2018); «Педагогічні читання пам'яті видатного вченого-педагога Олени Степанівни Дубинчук: до 100-річчя від дня народження» (Київ, 2019); *регіональні*: «Психолого-педагогічний супровід навчання різних категорій дорослого населення» (Київ, 2017); «Актуальні питання сучасних гуманітарних наук» (Чернівці, 2017); «Науково-методичний супровід професійного розвитку вчителів в умовах реалізації концепції нової української школи» (Київ, 2018); «Педагогіка – це моє життя...» (до 80 річчя від Дня народження академіка Івана Зязюна) (Київ, 2018); «Музичне мистецтво України: історія, реалії та перспективи розвитку» (Бердичів, 2018); «Концептуальні засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи» (Київ, 2018); «Особистісний і професійний розвиток фахівців в умовах сучасного ринку праці» (Київ, 2019).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук на тему «Підготовка майбутніх фахівців з музичного мистецтва у навчальних закладах Західної України (перша половина ХХ століття)» за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти була захищена у 2009 році, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дослідження відображено у 44 публікаціях (38 – одноосібних), серед них: 4 монографії (1 – одноосібна); 1 практичний посібник; 1 методичні рекомендації; 1 навчальна програма; 16 статей у наукових фахових виданнях України (з них 13 – у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз даних); 3 статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях; 1 стаття у наукометричному виданні; 17 публікацій у збірниках наукових праць і матеріалів міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Наукова робота складається із анотацій українською та англійською мовами, вступу, п'ятьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (804 найменувань, із них 42 – іншомовних, 138 – архівних документів). В окремому томі систематизовано 24 додатки. Загальний обсяг дисертації – 790 сторінок, основний текст викладено на 408 сторінках рукопису.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми наукового пошуку, схарактеризовано стан її дослідженості; визначено мету, об'єкт, предмет, завдання, методологічні і теоретичні засади; розкрито концепцію дослідження, наукову новизну, теоретичне і практичне значення; висвітлено основні методи наукового пошуку; викладено відомості про апробацію результатів дослідження, публікації і структуру дисертації.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні засади дослідження розвитку музейної справи як соціально-культурного явища»** – схарактеризовано джерельну базу дослідження; здійснено бібліографічний аналіз досліджуваної проблеми; розкрито місію музею як суспільного інституту; висвітлено передумови становлення і розвитку національної музейної справи.

У розділі викладено результати бібліографічного аналізу досліджуваної проблеми. Особливу увагу приділено вивченню літературних і документальних джерел, в яких висвітлено діяльність Наукового товариства ім. Шевченка. Методологічною основою стали праці із суспільних наук (М. Грушевський, І. Крип'якевич, М. Кордуба, С. Томашівський); літератури (І. Франко, М. Возняк, О. Огоновський, К. Студинський, Б. Лепкий); етнографії та мистецтвознавства (Ф. Колесса, В. Гнатюк, М. Зубрицький, В. Шухевич); природничих наук (І. Пулюй, С. Рудницький, В. Кубійович); антропології (Ф. Вовк, І. Раковський) та інші. Доведено, що діяльність Наукового товариства ім. Шевченка стала важливою передумовою становлення національного музейного просвітництва: засновано наукові комісії і секції з слов'янознавства, шевченкознавства, джерелознавства, старої і нової історії, права, соціології, економіки, статистики, музикології, географії, мови, математики, медицини. Розкрито основні напрями діяльності музейної наукової секції історичних пам'яток, Етнографічно-історичного музею, що діяв при Науковому товаристві ім. Шевченка до 1914 р., пізніше - Етнографічно-історичний, Природничий і Музей історичних пам'яток.

Розкрито значення фундаментальних наукових праць з питань розвитку української культури, українознавства, музейної справи: (Д. Антонович, В. Антонович, М. Біляшівський, Д. Дорошенко, Ф. Ернст, В. Ляскоронський, Є. Маланюк, М. Новицька, І. Огієнко, М. Рудинський, М. Семчишин, В. Січинський, Д. Щербаківський, Д. Чижевський). Ґрунтовними напрацюваннями з проблем музейного просвітництва є енциклопедичні видання: перша українська енциклопедія «Українській народъ въ его прошломъ и настоящемъ» за ред. М. Грушевського, Ф. Вовка, Ф. Корша, А. Кримського, М. Туган-Барановського, О. Шахматова, С. Томашівського, М. Єфименка, С. Рудницького, О. Русова, В. Охріменка; «Українська Загальна Енциклопедія» за ред. І. Раковського (Львів, 1930 р.); «Енциклопедія Українознавства» за ред. В. Кубійовича (Мюнхен - Нью-Йорк, 1949 р.); «Українська радянська енциклопедія» за ред. М. Бажана (Київ, 1959-1985 рр., 17 і 12 томів першого та другого видань); «Радянська енциклопедія історії України» за ред. А. Скаба у 4-х т. (Київ, 1969–1972 рр.); одностомна енциклопедія «Handbuch der Ukraine» німецькою мовою видана за ред. І. Мірчука

в Українському науковому інституті у Берліні тощо. Зазнали краху спроби створити в 1932-1934 роках 20-томну «Українську радянську енциклопедію» за редакцією М. Скрипника.

У розділі проаналізовано різні аспекти становлення і розвитку музейної справи в працях Б. Грінченка «Каталог Музея українских древностей В. В. Тарновского», Б. Ханенка «Собрание картин», Н. Петрова «Альбом достопримечательностей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии», І. Свенціцького «Каталог старопечатних книг», «Про музеї і музейництво», Є. Сіцинського «Опись предметов старины музея Подольского церковно-исторического общества» тощо.

Важливим джерелознавчим ресурсом стали праці, видані у роки українізації і післявоєнні часи: В. Дубровського «Музеї на Україні», «Історико-державні заповідники та пам'ятки України», С. Наріжний «Шевченкіана в Музеї Визвольної Боротьби України», Л. Бачинський «Наші музеї», а також праці з питань музеєзнавства І. Мірчука, З. Кузелі та ін. Цінним науковим доробком є 26-томна «Історія міст і сіл Української РСР» за редакцією П. Тронька.

Виявлено, що серед праць останніх десятиліть, в яких розкрито особливості розвитку музейної справи в контексті культуротворчих процесів в Україні, вирізняються розвідки І. Дзюби, М. Жулинського, М. Поповича, Л. Гайди, А. Горового, Р. Шмагала, Р. Маньковської, С. Муравської, М. Рутинського, О. Стецюка, П. Вербицької, Б. Середи, І. Удовиченка та інших. Заслужують на увагу методики і програми, розроблені А. Горовим, О. Завадською, О. Карамановим, Т. Лучуком, О. Успенською та іншими). Результати ретроспективного аналізу становлення і розвитку музейної справи та сучасного стану музейного просвітництва в Україні схарактеризовані у періодичних виданнях: «Музей», «Краєзнавство», «Український музей», «Музейний простір», «Мистецтво та освіта», «Освіта та педагогічна наука», «Рідна школа» та інших.

У розділі наголошується на науковій цінності результатів зарубіжних досліджень, висвітлених у працях, в яких обґрунтовано методологічні і методичні орієнтири використання потенціалу музейної педагогіки, музеєзнавства, комунікативних стратегій опанування надбаннями культурною спадщиною (Ф. Вайдахер, Ж.-М. Тобелем, Д. Шафер, Л. Норріс, Е. Гохстрат, Н. Котлер та інші).

Як свідчать документи та літературні джерела, зародження українського музеєзнавства пов'язано з державою України-Руси (ризниці й бібліотеки Софії (XI ст.), Києво-Печерської Лаври, чернігівські й переяславські історичні пам'ятки тощо). На початку XIX століття в Миколаєві, Харкові, Одесі, Керчі, Києві завдяки приватним ініціативам громадських діячів, наукових, культурно-освітніх, самоврядних і церковних товариств, навчальних закладів було відкрито перші музеї в Україні. Вивчення джерельної бази дало змогу з'ясувати, що завдяки меценатам, громадським діячам, освітянам (М. Максимович, Є. Болховітинов, В. Антонович, В. Хвойка, М. Біляшівський, Б. Ханенко, М. Терещенко, В. Тарновський, Д. Яворницький, Д. Багалій, М. Сумцов, М. Леонтович, О. Бобринський, Т. Легоцький, А. Петрушевич, О. Поль, К. Скаржинська, родина

Милорадовичів та ін.) в різних регіонах України створено музеї й засновано унікальні музейні зібрання.

Доведено, що основою розвитку національної музейної справи стала концепція української історії як самостійної науки, обґрунтованої М. Грушевським. Набувала розвитку українська антропологія, етнографія, культура, історія, наука, література. Українські просвітителі (М. Драгоманов, І. Франко, Д. Яворницький, М. Дашкевич, Д. Антонович, Ф. Вовк, І. Крип'якевич, І. Мірчук, І. Огієнко, М. Семчишин, Д. Донцов) своїми культурологічними, суспільно-політичними, історичними працями вплинули на обґрунтування музейної політики, орієнтованої на українознавчі цінності.

У розділі доведено, що першими теоретиками українського музейного просвітництва були М. Біляшівський, І. Свенціцький, Д. Яворницький, Д. Щербаківський, Ф. Ернст, В. Дубровський, П. Курінний. Ними обґрунтовано положення щодо необхідності формування української національної музейної справи, музеології. Наголошено на важливій суспільній ролі національних діячів музейного просвітництва: подружжя Ханенків, Р. Менкицького Я. Пастернака, В. Хвойки, М. Терещенка та інших, які підтримували національне музейне відродження у контексті європейського культурного поступу.

У другому розділі – **«Педагогічно-просвітницька діяльність музеїв за кордоном»** – схарактеризовано досягнення закордонного українства у розвитку національної музейної справи; висвітлено зарубіжний досвід просвітництва; здійснено порівняльний аналіз зарубіжного і українського досвіду педагогічно-просвітницької діяльності музеїв.

З'ясовано, що у розвитку музейної справи, музейної педагогіки важливу роль відіграла педагогічно-просвітницька діяльність зарубіжного українства. На початку ХХ століття найкращі інтелектуальні, творчі сили українців об'єднувалися в українських вищих закладах освіти, що діяли за кордоном: Український вільний університет (Відень-Прага), Українська господарська академія в Подєбрадах, Український високий педагогічний інститут імені М. Драгоманова в Празі; Українське історично-філологічне товариство (Прага), основоположниками якого були: Д. Антонович, Д. Дорошенко, О. Колесса, В. Щербаківський; Українське товариство прихильників книги в Празі (С. Сірополко, Є. Вировий). Відомим в Європі і світі науково-культурним осередком став Український науковий інститут в Берліні (П. Скоропадський, Д. Дорошенко), при якому функціонували бібліотека, музей-архів. У Варшаві був заснований Український науковий інститут (О. Лотоцький, Р. Смаль-Стоцький), діяло Українське Військово-історичне товариство (І. Огієнко), видавалися журнали «Культура», «Рідна мова». У Парижі діяла Бібліотека імені Симона Петлюри, що об'єднувала навколо себе українську наукову громадськість.

Широка європейська мережа культурних і освітніх інституцій, створена українськими науковцями, освітянами і громадськими діячами, слугувала розвитку музейної справи в світовому культурному просторі. Педагогічно-просвітницька діяльність українських музеїв за кордоном сприяла єднанню українства, зміцненню зв'язків діаспори з Україною. Важливим ресурсом

вивчення проблеми становлення музеєзнавства в українській діаспорі є праці В. Голубничого, І. Мірчука, І. Нагаєвського, С. Наріжного, С. Николишина, Н. Полонської-Василенко, І. Лисяка-Рудницького, С. Сірополка, В. Січинського, П. Цимбалістого, В. Яківа, О. Лотоцького, О. Оглобліна та інших.

Діяльність музеїв українознавчого спрямування в зарубіжних країнах сприяла розвитку національного музеєзнавства й утвердженню принципів культуровідповідності і полікультурності. З-поміж відомих музеїв закордонного українства – Музей українсько-руської культури у Свиднику (Словаччина); музей «Село спадщини української культури» біля Едмонтона, музейне містечко Шандро близько Вегервіля (Канада) та інші. Нині українознавчі музейні осередки функціонують у США, Канаді, Австралії, у Великій Британії, Франції, Італії, Польщі, Чехії, Словаччині, Естонії, Угорщині, а також у Грузії, Вірменії, Казахстані, Узбекистані. Наприклад, у США засновано шість таких інституцій: Український національний музей Чикаго; Український інститут модерного мистецтва; Український музей та Український інститут Америки у Нью-Йорку; Український музей-архів у Клівленді; Український історичний та освітній центр Нью-Джерсі. Діє багато осередків, що сформувалися як меморіальні комплекси, присвячені видатним українським політичним, державним, культурним діячам у різних країнах світу - музеї Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Гоголя, С. Петлюри та інших.

Вивчення архівних документів і матеріалів, фондів електронних бібліотек, інтернет-ресурсів дало змогу з'ясувати, що серед подвижників закордонного українства, чия педагогічно-просвітницька діяльність сприяла розвитку музейної справи, вирізняються постаті М. Сіменовича, першого очільника Українського Національного Музею-архіву в Чикаго, Ю. Каменецького, організатора пластових організацій в Європі та Америці, одного із ініціаторів створення чиказького музею; В. Кричевського, ректора Мистецької академії та архітектурного й мистецького інститутів у Києві, який створював шедеври у Чехословаччині, Австрії, Німеччині, Франції, США, Венесуелі та інших країнах. Мистецькі школи та академії Кракова, Парижа, Мюнхена розвивались завдяки таким українським митцям, як О. Архипенко, І. Труш, М. Бурячок, О. Новаківський, Ю. Нарбут, М. Бойчук, В. Кричевський, Я. Гніздовський.

У другій половині XIX століття в Європі посилено увагу до створення педагогічних музеїв: Торонто, Любляна, Ягеллонський та Варшавський університети, Музей шкільних років Стефана Жеромського в м. Кельце, Януша Корчака у Варшаві, Яна Амоса Коменського в м. Лешно (в Україні Педагогічний музей функціонує з 1901 р.).

Вивчення зарубіжного досвіду дозволило дійти висновку щодо політики урядів багатьох держав, спрямованої на послідовний розвиток музейної справи на засадах відкритості, демократії, громадянської свободи, історичної правди й науковості. Як свідчать оригінальні зарубіжні джерела, музейна педагогіка в західноєвропейських країнах, США і Канаді з кінця XIX століття набула визнання й розвитку. До особливостей державної музейної політики в цих та інших країнах віднесено: музейний ренесанс, розширення мережі музейних закладів,

комерціалізація в галузі культури та освіти, послідовна реалізація принципів науковості, історизму та міждисциплінарності на основі синтезу знань з історії, педагогіки, психології, економіки, лінгвістики та антропології, історії та природознавства, техніки та мистецтва.

У розділі доведено, що в багатьох зарубіжних країнах музеї перетворилися в сприятливе для соціуму середовище, де реалізується концепція освіти впродовж життя. Важливою тенденцією у розвитку зарубіжного музеєзнавства є посилення педагогічно-просвітницької місії музейних установ в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів.

У зарубіжній практиці особлива увага приділяється розвитку професіоналізму музейного працівника, що передбачає його обізнаність зі змістом, завданнями конкретного музейного середовища, розуміння відвідувачів, креативність, комунікабельність, критичність, громадянськість, етичність. Помітною тенденцією в музейно-просвітницькій діяльності зарубіжних музеїв є утвердження на загальнонаціональному рівні концептуальної ідеї музею як «третього дому».

Досягнення зарубіжного музеєзнавства, багатолітній досвід взаємодії освітніх та музейних закладів, нові напрями музейного просвітництва в умовах інформаційного суспільства та ринкової економіки, його аксіологічні, етичні й естетичні засади мають важливе значення для розвитку музейної справи і просвітництва в Україні.

У третьому розділі – **«Становлення і розвиток музейної справи в Україні на різних історичних етапах»** – викладено результати ретроспективного аналізу розвитку музейної справи, схарактеризовано суспільно-політичні та ідеологічні засади державної музейної політики радянського періоду; проаналізовано особливості розвитку музейної справи в незалежній Україні.

На основі вивчення широкої джерельної бази виявлено, що витoki національної музейної справи, музейного просвітництва на українських землях пов'язані з так званою протомузейною еволюцією часів Київської Русі. У цей період було створено культурно-мистецьку спадщину, зібрано й збережено безцінні художні, мистецькі, духовні пам'ятки української культури, які знаходилися в соборах, церквах, ризницях, монастирях і бібліотеках. Культурне музейне відродження відбувалось у період козаччини, Гетьманської держави, УНР. Історія створення музейних центрів (Батурин, Глухів, Чигирин) засвідчує, що у періоди зміцнення козацької держави, правління гетьманів-державників і просвітників це були осередки зібрань винятково важливих історично-культурних, мистецьких, наукових творів і пам'яток, колекцій книг, художніх виробів і картин.

Розвиток музейного просвітництва на українських землях у другій половині XVII – XIX ст. відбувався в умовах колоніального поневолення Російською та Австро-Угорською імперіями. Лише визвольні національні змагання українського народу 1917-1921 рр., проголошення Української Народної Республіки створювали для цього сприятливі передумови. Деяке послаблення ідеологічної заангажованості у 20-х роках XX ст., процеси українізації зумовили посилення уваги до утвердження прогресивних ідей у розвитку національної музейної справи

(активізація музеєзнавчої просвітницької роботи, розширення мережі нових музеїв, видання музейних альбомів, путівників, буклетів, каталогів, збірників наукових праць тощо). Водночас аналіз досліджень М. Катерноги, Г. Мезенцевої, М. Бондаря, Л. Славіної, К. Матейко, І. Буланого, І. Явтушенка та інших доводить, що педагогічно-просвітницька діяльність в музейних осередках і закладах освіти здебільшого спрямовувалась на виконання партійного завдання – виховання «нової радянської людини».

Вивчення архівних документів уможливило з'ясувати, що важливу роль у пам'яткоохоронній галузі, збереженні культурної спадщини в Україні відіграло Українське товариство охорони пам'яток історії та культури (засновник – Г. Логвин, 1965). У його роботі брали активну участь М. Бажан, О. Гончар, П. Загребельний, В. Сарбей, П. Тронько, Ф. Шевченко, які ініціювали спорудження, відновлення, впорядкування історичних пам'ятників, будівництво меморіальних комплексів і громадських музеїв, зокрема: пам'ятних Шевченкових місць у Чигиринському районі на Черкащині, музею-садиби Івана Котляревського у Полтаві, Національного музею народної архітектури та побуту України в Пирогово, Національного заповідника на острові Хортиця.

У розділі проаналізовано творчу діяльність талановитих митців, громадських діячів, подвижників, зокрема П. Тронька – голови цього Товариства. Ним ініційовано широку пам'яткоохоронну програму: заснування Всеукраїнського фонду відтворення пам'яток історико-культурної спадщини, започаткування Державної програми відтворення знищених пам'яток історії та культури України, відновлення видання журналу «Краєзнавство», забороненого в 1930 р., започаткування щорічної премії Д. Яворницького. Автор Державної програми розвитку українського краєзнавства, П. Тронько докладно багатозусильно до перетворення Переяслава на місто-музей, створення Музею народної архітектури і побуту України в Переяславі («Троньківка»).

З'ясовано, що у 60-70-х рр. ХХ ст. спостерігалась активізація музейної справи. Практично в усіх музеях створювалися громадські ради, а на місцях – музейні комісії. У Києві діяв Республіканський методичний кабінет музеєзнавства. У 70-х роках минулого століття в Україні було створено понад два десятки державних музеїв: Літературно-меморіальний музей Лесі Українки в Новоград-Волинському (1963), Літературно-меморіальний музей Максима Рильського у Києві (1966), Літературно-меморіальний музей І. Нечуя-Левицького в Стеблеві на Черкащині (1968), Музей космонавтики С. Корольова в Житомирі (1970), Літературно-меморіальний музей О. Гріна у Феодосії (1970). Розширювалася мережа нових культурно-освітніх музеїв народної архітектури і побуту. В 1965 році на Хортиці відкрито Державний історико-культурний заповідник. Тоді в Україні діяло 150 державних музеїв, понад дві тисячі громадських музеїв різного профілю. Музеєзнавці здійснювали велику пошукову роботу. До музейних закладів надходили десятки тисяч нових експонатів. Удосконалювалися форми і методи діяльності музейних установ та їх вплив на різні верстви населення. Географія музейних закладів постійно розширювалася. Набуло масового характеру створення громадських музеїв, багато з яких невдовзі ставали

народними. У ті ж роки розпочалася уніфікація музеїв за певним алгоритмом: музейна кімната – музей на громадських засадах – народний музей – філіал державного і, нарешті – державний. Так, у 1975 р. 37 народним музеям було надано статус філіалу державного, а 226 – народного (на громадських засадах).

Вивчення понад 75 документальних і 60 літературних джерел з музеєзнавства та 32 навчально-методичних матеріалів радянського періоду уможливило висновок щодо посилення уваги дослідників до ідей музейної педагогіки. Перші програми з музейної педагогіки і музейної справи було розроблено викладачами кафедри археології та музеєзнавства Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Одна із них – програма спецкурсу «Історія музейної справи та її сучасний стан» (1972).

У 80-х роках минулого століття розроблялися методики проведення екскурсій в музеях, визначалася їх тематика; обґрунтовувалася послідовність підготовки і проведення музейної екскурсії тощо. Виявлено, що музейна сфера, освіта, наука в Україні у цей період не послуговувалися поняттям музейної педагогіки в науковій теорії й освітній практиці. Здебільшого використовувалися поняття «виховна робота», «культурно-освітня», «культурно-виховна діяльність».

Доведено, що музейна політика в Україні 60-80-х років ХХ ст. підпорядковувалася партійній ідеології. На основі марксистсько-ленінської доктрини здійснювалися наукові розвідки з музеєзнавства. Водночас наголосимо, що навіть у найбільш скрутні часи для України культурний поступ українства не припинявся. Творчі здобутки громадських, культурних, політичних діячів, збереження пам'яток духовної, інтелектуальної, матеріальної культури, історичної спадщини в українських музейних закладах, теоретичні і науково-педагогічні ідеї покладено в основу інноваційного розвитку сучасної музейної справи, педагогічно-просвітницької діяльності музеїв.

Сучасна державна музейна політика, багатоаспектна педагогічно-просвітницька діяльність музеїв спрямована на підтримку і розвиток ціннісного потенціалу української нації, удосконалення освітнього процесу, просвітницької і науково-дослідницької діяльності. Безумовно, це впливає на розвиток національної свідомості, культурних компетенцій і здатність особистості до культурного самовираження.

У четвертому розділі – **«Теорія і практика педагогічної взаємодії музейних і освітніх закладів»** – викладено загальну характеристику взаємодії музеїв і закладів освіти; проаналізовано її основні напрями і зміст; розкрито особливості комунікації в системі «музей – заклад освіти»; розкрито сутність педагогічної культури в просвітницькій діяльності музеїв.

Доведено, що творче використання теоретичних положень музейної педагогіки у формальній, неформальній та інформальній освіті потребує врахування музеального змісту; створення психологічно мотивованого середовища для емоційного, етичного й естетичного переживання; зорієнтованість на здатність індивіда, публіки почуттєво сприймати довкілля та формувати емоційну пам'ять; активну взаємодію відвідувача з музейним педагогом; забезпечення ефективної музейної комунікації шляхом впровадження активних

суб'єкт-суб'єктних форм освітнього процесу, що впливає на пізнавальну, виховну та самоосвітню діяльність.

Схарактеризовано музейний простір, в якому відбувається музеальна дія, спрямована на передавання суспільству цінностей матеріальної і духовної культури. Обґрунтовано музейну комунікацію як специфічну форму взаємодії різних категорій населення в процесі обміну знаннями, ідеями, цінностями, інформаційними відомостями й цілеспрямованими діями в музейному просторі.

З'ясовано, що педагогічна культура в просвітницькій діяльності музеїв потребує інноваційних підходів до культурно-освітнього, науково-дослідного, інформаційного процесів, що відбуваються завдяки соціальній, психолого-педагогічній взаємодії на основі використання культурних цінностей духовного, матеріального, природного характеру; її метою є розвиток людини і суспільства. Серед педагогічно-просвітницьких функцій музеїв виокремлено такі: документування – передбачає цілеспрямоване відображення в музейній збірці різних фактів, подій процесів і явищ, що відбувались в суспільстві і природі; освіта і виховання – ґрунтується на інформатичних і експресивних властивостях предмета, що зумовлено пізнавальними і культурними запитами суспільства, здійснюється в різних формах експозиційної та культурно-освітньої роботи музеїв; науково-дослідна та охоронна функції передбачають догляд за культурними цінностями, доцільне розташування музейних предметів у фондосховищах, організацію охорони, консервацію, реставрацію.

Узагальнення результатів досвіду педагогічної взаємодії музейних і освітніх закладів України уможливило виявлення особливостей музейної комунікації. Це передбачає візуальні контакти з автентичними музеальними об'єктами, визначає емоційно-почуттєву, розважальну налаштованість, інтелектуально-пізнавальну вмотивованість, врахування вікових, індивідуальних та етнонаціональних особливостей, рівня освіти, мотивації, естетичних смаків, професійних інтересів, ціннісних ідеалів.

Доведено, що педагогічна взаємодія закладів освіти і музеїв потребує врахування готовності її суб'єктів, формування внутрішньої мотивації як чинника самовдосконалення, саморозвитку різних категорій населення, створення атмосфери для навчання впродовж життя, забезпечення суб'єкт-суб'єктного процесу пізнання, співробітництва, критичного мислення, креативності, формування національної свідомості, громадянських якостей особистості. Обґрунтовано положення щодо важливості мотивації різних категорій відвідувачів до вивчення музеалій, спрямованості на збереження сутності (природу) експозита та підтримку інтересу суспільства до цих об'єктів.

Важливою умовою музейної комунікації, педагогічно-просвітницької діяльності музеїв є відповідна сутність конкретного об'єкту. Для передавання ціннісних сенсів тієї чи іншої експозиції, музеалії необхідні передусім такі умови: якісний музеальний об'єкт; готовність до комунікації взаємозалежних суб'єктів (музейного педагога та відвідувача), що призводить до реалізації основного завдання просвітницької діяльності музеїв – виховувати гуманістичну особистість.

Визначаючи основні напрями взаємодії музеїв і закладів освіти, доцільно враховувати мету відвідування музеїв, що потребує вивчення інтересів різних категорій населення. Такий підхід сприяє формуванню компетентностей з урахуванням особливостей формальної освіти, неформальної освіти (опанування потенціалом музейних інституцій шляхом традиційних та інноваційних форм і методів відповідно до інтересів, потреб різних категорій громадян з ініціативи педагогів, наставників); інформальної освіти (внутрішні потреби дитини чи дорослого, фахівців різних сфер, представників молодіжних субкультур, осіб третього, «срібного» і «золотого» віку: відвідування музейних інституцій з метою саморозвитку, самовдосконалення).

Виявлено, що реалізація суспільної місії музеїв, освітньо-виховних завдань просвітницької діяльності різнопрофільних музеїв (історичних, літературних, краєзнавчих, археологічних, зоологічних, геологічних, мистецтвознавчих, музичних, природничих та ін.) забезпечується на основі постійного оновлення змісту, форм і методів педагогічно-просвітницької взаємодії музейних й освітніх інституцій. Це потребує забезпечення науково обґрунтованої фахової підготовки музейних педагогів у закладах вищої педагогічної освіти. Нагальним є оновлення навчальних планів, програм підготовки фахівців музейної справи, формування їх культурних компетентностей, укладання навчальних посібників, підручників з музеєзнавства та музейної педагогіки з використанням реальних та віртуальних ресурсів, оцифрованих літературних і документальних джерел тощо.

Доведено, що активне навчання студентів методиці проведення занять у музейному середовищі, розкриття їх специфіки, формування умінь проводити їх у формі ділової гри, дискусії, діалогу, добирати інноваційні методи, засоби, прийоми, розвивати творчу активність з допомогою музейного культурного ресурсу, суб'єктність, критичне мислення сприяють формуванню професійних компетентностей майбутніх педагогів. Для продуктивної взаємодії в умовах формального та неформального навчання доцільно здійснювати відбір і структурування матеріалу для проведення музейних уроків та інших занять з урахуванням дидактичних вимог до організації. Важливим завданням є введення в науковий обіг понять «музейне середовище», «музейний урок», «музей і навчальний заклад», «музейна педагогіка», «форми і методи музейного уроку». Обґрунтовано положення щодо педагогічної взаємодії музеїв і освітніх інституцій, ефективність якої залежить від особистості вчителя, який має вмотивовувати учнів до пізнання музейних артефактів, «занурення» у сучасне музейне середовище. Саме тому сучасному педагогу мають бути притаманні фахові компетентності, з-поміж яких: володіння основами музеології; інтерес до вивчення теорії та історії культури мистецтвознавства та музеєзнавства, соціальна зорієнтованість, комунікативність, спостережливість, критичність мислення і сформованість власної позиції, готовність оновлювати знання, удосконалювати вміння, комунікативні здібності, бажання і здатність підвищувати свою загальну і професійну культуру; уміння використовувати віртуальні музейні ресурси, а також сформованість умінь з метою забезпечення ефективного діалогу з учнями, студентами, батьками, громадськістю.

У п'ятому розділі – «Перспективи розвитку педагогічно-просвітницької діяльності музеїв» – викладено особливості музейної політики з урахуванням досвіду музейного просвітництва, здобутків у взаємодії освітніх і музейних закладів. Доведено необхідність змін в національній законодавчій нормативно-правовій базі з проблем освіти і культури, а також музейної справи. Здійснено прогностичне обґрунтування перспектив розвитку надбань українських музейних інституцій і досягнень музейної педагогіки в сучасних соціокультурних умовах.

Відповідно до Конституції України, законів «Про музеї і музейну справу», «Про культуру», «Про освіту» (2020), державна музейна політика спрямовується на збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять національну цінність; розвиток мережі музеїв, формування сучасної інфраструктури музейної справи; активне використання музейних цінностей в освітньому процесі; системну взаємодію музейних та освітніх установ для формування культурної особистості, націєдержавотворення. З-поміж пріоритетів державної політики у сфері культури виокремлено такі: створення необхідних умов для розвитку культури української нації; збереження, відтворення та охорона історичного середовища; естетичне, етичне, національно-патріотичне виховання громадян; формування такого рівня суспільного ставлення до музейної культури, що уможлиблює сприйняття музею як центру знань і цінностей, важливих для розуміння та оцінювання себе і навколишнього світу.

У розділі викладено положення щодо музею як просвітницько-виховного, комунікаційного, освітнього, науково-дослідницького закладу, діяльність якого спрямовується на формування креативних, творчих, громадянських якостей у різних категорій населення у формальній і неформальній освіті. Зазначено, що основною місією сучасного музею є служіння людині і суспільству, активізація життєтворчості, успішна соціалізація й адаптація в конкретному соціокультурному середовищі, професійна й самореалізація, формування емоційно-мотиваційної налаштованості особистості на безперервне пізнання, самовдосконалення впродовж життя. За офіційними даними нині в Україні функціонує 574 національних і комунальних музеїв, де зберігається 11,6 млн. предметів державної частини Музейного фонду; 150 музеїв і музейних кабінетів у вищих закладах освіти, установах НАН України, НАПН України та різних відомствах; майже 3400 музеїв і музейних кімнат у загальноосвітніх навчальних закладах; приблизно 800 музеїв у підпорядкуванні підприємств і організацій. Більшість із них співпрацюють із закладами освіти і культури різних типів.

Щороку музеї (краєзнавчі, історичні, літературні, художні, мистецькі, природничі, технічні, етнографічні, меморіальні, комплексні та ін.) відвідують понад 16 млн. людей, з яких 47% і більше становлять учні і студенти. Доведено, що якісне функціонування широкої мережі музеїв різних видів потребує реалізації конкретних пріоритетів державної політики в музейній справі, зокрема: постійного збагачення культурних ресурсів музеїв; здійснення належного обліку пам'яток Музейного фонду України; забезпечення збереження, консервації, реставрації, поповнення, повернення та охорону національно-культурних надбань; створення відповідних соціальних та педагогічних умов для доступу громадян до

культурних цінностей музеїв; подальшого вдосконалення напрямів, змісту і форм взаємодії «музей-освітній заклад».

Обґрунтовано необхідність розвитку педагогічно-просвітницької діяльності на основі постійної співпраці формальних музейних та освітніх інституцій з неформальними організаціями, громадськими фондами, зокрема: «Українським центром розвитку музейної справи», «Агенцією культурних стратегій», «Демократією через культуру», «Українським центром культурних досліджень», Всеукраїнською громадською організацією «Український комітет ради музеїв «ІКОМ» тощо.

У розділі наголошується, що педагогічно-просвітницька діяльність, активне функціонування і розвиток музейної мережі, системна взаємодія різних соціальних інститутів позитивно впливають на гармонізацію співпраці між культурами і народами.

Доведено важливість упровадження в культурно-освітню політику європейських та національних цінностей, що передбачає залучення молоді в музейне середовище з метою «входження» в культуру, утвердження культуровідповідності як провідного принципу розвитку особистості, громади і держави. Творче використання компаративних теорій і концепцій музейної педагогіки як субдисципліни педагогічної науки уможливорює реалізацію освітньо-виховної функції музею, забезпечення комунікації в музейному просторі, що акумулює цінності держави, її історії, культури, мови тощо.

З-поміж соціокультурних функцій музеїв визначено такі: посилення уваги до використання потенціалу культурних цінностей музеїв для розвитку особистості; розширення можливостей для удосконалення формального і неформального освітніх просторів, освітнього процесу як за змістом, так і за інноваційними формами, методами пізнавальної діяльності; наповнення музейного простору якісним контентом (нові знання, сенси, смисли); забезпечення ефективної взаємодії музейних і освітніх закладів, позитивної мотивації суб'єкт-суб'єктної діяльності, емоційної налаштованості відвідувачів; передавання суспільству знань, естетичних, етичних взірців та смаків у співучасті і співпереживанні; сприяння глибшому розумінню інтересів та цінностей людини і суспільства.

З'ясовано, що важливим стратегічним завданням музейної політики в незалежній Україні є створення максимально доступних та сприятливих соціальних умов для різних категорій відвідувачів музеїв, розвитку мотиваційних інтересів, ефективного використання реальних та віртуальних ресурсів. Враховано динаміку суспільних процесів у національному і глобальному середовищах, виклики, загрози і завдання, які стоять перед нацією і державою.

Виявлено, що функції, пріоритети сучасного українського музею як культурно-просвітницького, науково-дослідного закладу, його взаємодія з освітніми установами охоплюють широкий спектр життєдіяльності, а також різні за віком, соціальним станом, освітою, інтересами категорії населення. Культурне музейне середовище сприятливо впливає на економічні, соціальні процеси, розвиває міжетнічний, міжнародний діалог, туристичну галузь, стаючи

ефективною презентацією національно-культурного, духовного, суспільно-політичного розвитку.

На початку ХХІ століття теорії та ідеї музейної педагогіки активно впроваджуються в культурно-освітні процеси і зміст освіти; якісного іншого рівня набуває взаємодія, що передбачає національно-культурну, українознавчу спрямованість у системі функціонування моделі «музей – освітній заклад – суспільство»; сприяє соціальному доступу населення до культури; передбачає залучення музейних педагогів та інших фахівців до активної педагогічно-просвітницької діяльності.

З урахуванням результатів наукового пошуку нами здійснено прогностичне обґрунтування розвитку педагогічно-просвітницької діяльності музеїв на різних рівнях.

На концептуальному рівні. Музей як просвітницький заклад упроваджує суб'єкт-суб'єктну модель комунікації, міжособистісний, культурно-світоглядний, міжкультурний діалог. Особистісно зорієнтована парадигма освітнього процесу, діалогова концепція музейної комунікації сприяє утвердженню пріоритетів сталого розвитку, духовних, культурних цінностей у вихованні людини і формуванні громадянського суспільства. Відповідно актуалізується потреба творчої реалізації принципів культуровідповідності, людиноцентризму, націєтворчості, україноцентризму. Посилення уваги до взаємодії освітніх і музейних закладів та музейної комунікації сприятиме підвищенню ефективності педагогічно-просвітницької діяльності.

Творче використання теорії і концепцій музейної педагогіки як субдисципліни педагогічної науки уможливорює нове осмислення історико-культурної спадщини та її значення для самовиховання поваги до свого народу, Батьківщини, національної культури. Сучасні українські дослідники, педагоги, музеєзнавці синтезували прогресивні ідеї світового досвіду з музеології, культурології, освіти з надбаннями національної культури, інноваційними підходами провідних українських музеєзнавчих осередків. Ці здобутки доцільно творчо використовувати для поглиблення й розвитку музейної педагогіки, музейного просвітництва в умовах переходу до цифрового суспільства.

На концептуальному рівні важливе значення має виявлення прогресивних і конструктивних ідей досвіду музейних установ Європи, США, Канади, Австралії та розвинених країн Азії, що інтегрували національну культурну спадщину у світовий культурний простір у реальному й віртуальному просторі. Завдяки музейним інституціям та комунікаціям культурний діалог утверджує міжнародний авторитет націй і держав.

На законодавчому рівні. У Конституції України, законах «Про культуру» «Про музеї і музейну справу», «Про музейний фонд України» обґрунтовано положення щодо формування громадянського суспільства, виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурних надбань, традицій, взаємозв'язку світової та української культури. Водночас є необхідність внесення змін до законодавчих актів, нормативно-правових документів щодо інноваційного розвитку музеїв, розширення їх націєзберігаючої

функції, використання потужного потенціалу музеїв у формальній, неформальній та інформальній освіті.

У сучасних соціокультурних умовах значно розширюються і поглиблюються напрями музейної політики, що спонукає до пошуку нових змістових орієнтирів, застосування інноваційних форм і методів в педагогічно-просвітницькій діяльності. У новій редакції Закону України «Про музеї та музейну справу» доцільно передбачити положення щодо різних видів музейної діяльності. Потребує також вдосконалення поняттєво-термінологічний апарат педагогічно-просвітницької діяльності музеїв. Оновлення змісту понять «музейна педагогіка», «музейна комунікація», «музейна практика» сприятиме вдосконаленню взаємодії музейних та освітніх закладів.

На організаційно-просвітницькому рівні. Актуалізується потреба в подоланні усталеної практики, що виявляється: у недостатньо налагодженому партнерстві та взаємодії між освітніми і музейними закладами, органами виконавчої влади різних рівнів та місцевого самоврядування; в обмеженні і локалізації соціокультурного простору при здійсненні навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах та інших установах освіти, унеможливаючи системну взаємодію і співпрацю з культурними, музейними, просвітницькими осередками. Оскільки згідно з європейськими і світовими практиками, музеї стали не лише культурними спорудами, де зберігаються, експонуються пам'ятки духовної та матеріальної культури, а й трансформуються в культурно-освітні центри, в яких вони презентуються, вивчають й досліджуються за допомогою новітніх форм, методів, засобів. Перспективним є створення на базі музеїв інноваційного культурно-освітнього простору, в якому забезпечуються необхідні умови для інтерактивного опанування музейною культурою, а також реальної співпраці закладів освіти і музейних осередків різного рівня на засадах партнерства.

На особистісному рівні. Музейні матеріали охоплюють широкий спектр духовних, культурно-історичних, морально-етичних, соціально-політичних, естетичних цінностей, ідей, поглядів. Музейна культура дедалі більше проникатиме в різні суспільні середовища, зокрема молодіжне, а тому доцільно активно й безперервно підтримувати цю зацікавленість. Музей сприймається як осередок духовного, інтелектуального, культурного збагачення людини, її саморозвитку і самовдосконалення. Музейна комунікація стає визначальною складовою у системі взаємодії, формуючи здатність об'єктів, музеалій бути свідченнями часу, подій, ідей. Розглядаючи педагогічно-просвітницьку діяльність музеїв у контексті її особливостей на різних історичних етапах розвитку, сучасних проблем і перспектив, варто завжди усвідомлювати, що мета, цілі і завдання музею – служіння людині та суспільству.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження дає підстави для таких висновків.

1. Бібліографічний аналіз проблеми становлення і розвитку педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України в кінці XIX – на початку XXI століття

уможливив виявлення джерелознавчих ресурсів, зокрема праць, в яких: обґрунтовано аксіологічну, культурологічну, світоглядну основу педагогічно-просвітницької діяльності музеїв (В. Антонович, Д. Антонович, Д. Дорошенко, М. Грушевський, М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Куліш, І. Огієнко, Г. Сковорода, І. Франко, Д. Чижевський, Т. Шевченко, Д. Яворницький та ін.); публікації, присвячені розвитку української музейної справи (М. Біляшівський, Ф. Ернст, В. Ляскоронський, І. Свенціцький, М. Семчишин, В. Січинський, А. Шептицький, Д. Щербаківський та ін.); викладено результати досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених з історії педагогічного просвітництва (С. Гончаренко, Г. Гумбольдт, А. Дістервег, Д. Дьюї, І. Зязюн, Я. Коменський, Й. Песталоцці, М. Реріх, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, А. Швейцер та ін.); проаналізовано питання теорії і практики становлення і розвитку музеєзнавства в українській діаспорі (В. Голубничий, І. Нагаєвський, С. Наріжний, С. Сірополко та ін.). Історичні аспекти культурної політики викладено у Записках Наукового товариства імені Шевченка, а також у працях Є. Маланюка, І. Мірчука, І. Дзюби, М. Жулинського, М. Поповича. Розкрито теорію і практику взаємодії музейних та освітніх інституцій у зарубіжних країнах (Ф. Вайдагер, Е. Гохстрат, А. Гейн, Н. Котлер, Л. Норріс, Р. Тісдейл, Ж.-М.Тобелем, Д. Шафер та ін.), проаналізовано вітчизняний досвід (Р. Арцишевський, Т. Белофастова, П. Вербицька, Л. Гайда, А. Горовий, О. Джус, О. Завадська, О. Караманов, О. Квас, Т. Лучук, Р. Маньковська, Г. Матвіїшин, О. Міхно, С. Муравська, Р. Пасічник, М. Рутинський, О. Стецюк, О. Топилко, І. Удовиченко, О. Успенська, Р. Шмагалота ін.).

На основі бібліографічного аналізу доведено, що на різних історичних етапах формувались теоретичні та практичні засади вітчизняного і зарубіжного музеєзнавства, музейної педагогіки та музейної освіти, а також набували розвитку різні підходи до психолого-педагогічних, історичних, світоглядно-ментальних проблем українського музейного просвітництва, національної музейної політики, музейної педагогіки. Усе це має важливе значення для становлення особистості, національно-державницьких устремлінь, формування діалогу культур і гуманізації міжлюдських взаємин на початку ХХІ століття.

2. Вивчення генези розвитку педагогічно-просвітницької діяльності музеїв української діаспори дало змогу з'ясувати, що вагому роль у становленні музейної педагогіки, музейної освіти відіграла просвітницька діяльність закладів освіти і наукових інституцій зарубіжжя на початку ХХ ст. (Український вільний університет, Відень-Прага; Український високий педагогічний інститут імені М. Драгоманова в Празі; Український науковий інститут в Берліні та ін.). Цінним є творчий доробок Українського історично-філологічного товариства в Празі (Д. Антонович, Д. Дорошенко, О. Колесса, В. Щербаківський), Українського товариства прихильників книги в Празі (С. Сірополко, Є. Вировий), Українського Військово-історичного товариства у Варшаві (І. Огієнко) та інших. Широка мережа культурних, освітніх, музейних інституцій, створених українськими просвітниками за кордоном сприяла зміцненню ідентичності українства, налагодженню наукових, культурних зв'язків еміграції з Україною. Доведено, що

українознавча спрямованість діяльності музеїв у зарубіжних країнах сприяла об'єднанню зусиль українців усього світу: Музей українсько-руської культури у Свиднику (Словаччина); музей «Село спадщини української культури» біля Едмонтонна (Канада); музейне містечко Шандро близько Вегервіля (Канада); музеї Т. Шевченка (Канада, Казахстан, Росія), І. Франка (Канада), Л. Українки (Грузія), М. Гоголя (Росія, Італія), С. Петлюри (Франція) та ін., які сприяли розвитку національного музеєзнавства й утвердженню принципів культуровідповідності і полікультурності. З'ясовано, що в європейських країнах у другій половині ХІХ ст. почали створюватися педагогічні музеї (Музей шкільних років Стефана Жеромського в м. Кельце, Януша Корчака у Варшаві, Яна Амоса Коменського в м. Лешно (Польща) та інших).

Вивчення діяльності цих та інших музеїв уможливило виявлення таких тенденцій: музейний ренесанс; активне розширення мережі музейних закладів різних типів; зростання полікультурного партнерства в педагогічно-просвітницькій діяльності музеїв і закладів освіти; музейна робота на основі принципів науковості, історизму та міждисциплінарності; посилення педагогічно-просвітницької місії музейних установ в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів; вплив музеїв на діяльність української діаспори, виховання української національної свідомості; утвердження ідеї музею як «третього дому» тощо.

3. Вивчення становлення і розвитку музейної справи в Україні на різних історичних етапах дало змогу виявити основні чинники поступу музейної справи, зокрема: культурно-історичні, суспільно-політичні, просвітницькі, персонологічні. Витоки становлення національного музейного просвітництва на українських землях зумовлені протомузейною еволюцією часів Київської Русі, розвитком музейної справи в історичні періоди козацько-гетьманської держави, Української Народної Республіки. У політичному і національно-культурному вимірах складним був період другої половини ХVІІ – початку ХХ століття в умовах колонізації українських земель Російською та Австро-Угорською імперіями.

У часи українських визвольних змагань та проголошення УНР (1917-1921 рр.), а також політики «українізації» в 20-их роках ХХ століття було посилено увагу до просвітницької діяльності, заснування нових музеїв, археологічних, культурно-історичних наукових розвідок, видання музейних альбомів, путівників, буклетів, каталогів, збірників праць тощо.

У середині ХХ століття розвиток музейної справи пов'язаний передусім з діяльністю Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Республіканського методичного кабінету музеєзнавства, відкриттям державних музеїв, їх уніфікацією за певним алгоритмом (музейна кімната – музей на громадських засадах – народний музей – філіал державного музею – державний музей). Важливе наукове значення має досвід створення перших програм з музейної педагогіки, музеєзнавства в університетах, розроблення методик екскурсійної справи в музеях, укладання перших лекційних курсів з музейної справи, на засадах комуністично-радянської ідеології. Виявлено, що з 1990-х років у музейному просторі України відбувається культурне відродження на засадах

національних пріоритетів та цінностей, посилюється увага до просвітницької місії музеїв, використання цінних музеєзнавчих ресурсів в освітній практиці, презентація результатів досліджень українських вчених, музеєзнавців на міжнародному рівні.

Закони України «Про музеї та музейну справу» (1995), «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999), «Про охорону культурної спадщини» (2000), «Про охорону археологічної спадщини» (2004), «Про культуру» (2010) та Положенні «Про Музейний фонд України» (2000) уможливають послідовну реалізацію національної музейної політики, зокрема: забезпечення соціально-економічних, правових і наукових умов для ефективної діяльності музеїв, сприяння формуванню сучасної інфраструктури музейної справи, забезпечення підготовки та підвищення фахової кваліфікації музейних кадрів, їх правовий і соціальний захист, пріоритетне матеріально-технічне забезпечення розроблення і реалізації державних, регіональних і місцевих програм розвитку музейної справи, підтримку фундаментальних і прикладних наукових досліджень, пов'язаних з музейною справою, сприяння міжнародному співробітництву в галузі музейної справи.

Незважаючи на певні суперечності і недоліки в реалізації національної музейної політики, наша держава має високий науковий і кадровий потенціал для розвитку музейної справи, вдосконалення педагогічно-просвітницької діяльності музеїв в умовах євроінтеграційних і глобалізаційних процесів, динамічних соціально-економічних змін та переходу до цифрового суспільства.

4. Основні напрями і зміст педагогічної взаємодії музейних і освітніх закладів пронизані національно-культурною спрямованістю, використанням у музейній педагогічно-просвітницькій діяльності міждисциплінарних ресурсів (історії, культури, мистецтва, природознавства, технічних і екологічних наук, етнографії, інформатики тощо). Обґрунтовано положення щодо необхідності цілеспрямованого формування мотивації різних категорій відвідувачів до вивчення музеальних об'єктів, збереження природи експозита, підтримки інтересу суспільства до конкретних музейних предметів, артефактів.

Серед головних напрямів музейної діяльності (науково-дослідна робота, науково-освітня, науково-фондова, видавнича, реставраційна, пам'ятко-охоронна, бібліотечна, науково-експозиційна, комплектування музейних зібрань) виокремлено: науково-освітній, експозиційний, виставковий, які суттєво впливають на взаємодію освітніх і музейних закладів. Їх зміст сприяє формуванню компетентностей різних категорій відвідувачів відповідно до мети і видів просвітницької діяльності: формальний напрям передбачений навчальними планами і програмами підготовки майбутніх фахівців, організаційними формами планової навчальної, виховної, дослідницької роботи учнів середніх загальноосвітніх закладів і студентів вищих закладів освіти; неформальний – розвиток музейної культури на основі творчого поєднання традиційних та інноваційних форм і методів з урахуванням інтересів, потреб різних категорій громадян; інформальний – реалізується завдяки внутрішній мотивації певної особи (дитини чи дорослого, фахівців різних соціально-економічних сфер,

представників молодіжних субкультур, осіб «срібного» і «золотого» віку тощо) відвідування музейних закладів уможлиблює їх саморозвиток, духовне й емоційне самовдосконалення.

5. Музейна комунікація як процес спілкування і передачі інформації, що відбувається в музеї та поза ним, є специфічною формою суспільної взаємодії різних категорій населення в процесі обміну знаннями, ідеями, цінностями, інформаційними відомостями в умовах музейного простору. Сучасна музейна справа розвивається і збагачується завдяки динамічному розвитку музейної комунікації, спрямованої на долучення суспільства до музейної культури. Вона стала важливим засобом культурного обміну, гармонізації міжлюдських взаємин, взаємозбагачення культур, розвитку взаєморозуміння між народами.

Якість музейної комунікації значною мірою залежить від її наукового обґрунтування, організації просвітницької діяльності на основі принципів музейної педагогіки (органічний зв'язок культури і освіти; взаємодія музею і закладу освіти; урахування індивідуальних і вікових особливостей відвідувачів, їхніх інтересів, прагнень і побажань; особистісно-орієнтовний підхід у діяльності конкретного музею). Знання музейної публіки, її ціннісних орієнтирів, духовних потреб, професійних запитів, урахування інтересів різних соціальних і вікових груп відвідувачів уможлиблює внесення необхідних змін до змісту експозиції, методики й програми роботи з різними категоріями відвідувачів, формування ефективних форм музейної комунікації. Важливу роль у впровадженні нових комунікаційних форм і методів педагогічно-просвітницької діяльності роботи музею відіграє використання положень музейної педагогіки. Визначення мети і завдань музейної комунікації потребує врахування суспільного призначення музею, його соціальних функцій. Доведено необхідність використання у сучасному музеї окремих каналів комунікації та інноваційних технологій (4D технологій, сенсорних кіосків та панелей, а також мобільних додатків тощо).

Зміни в характері і змісті сучасної музейної комунікації потребують врахування особливостей педагогічної взаємодії закладів освіти і музеїв. Такий підхід впливає на активізацію самоосвіти різних категорій населення, створення атмосфери діалогічності і суб'єкт-суб'єктності в навчально-виховному процесі, формування критичного мислення, креативності, громадянських якостей, національної свідомості особистості.

Комунікація уможлиблює вплив багатокomпонентної дії (інтелектуально-пізнавальної, психолого-педагогічної, морально-етичної, методично-технологічної, естетичної) на суб'єкт музейного середовища. Завдяки удосконаленню напрямів і змісту музейної комунікації, музейно-освітня взаємодія стає цілеспрямованим пізнавально-виховним і соціалізуючим процесом, в умовах якого актуалізується суспільна, світоглядна, культурно-просвітницька роль музейної культури у розвитку особистості.

6. Музейна педагогіка – міждисциплінарна галузь наукового знання, субдисципліна педагогічної науки, що формується на основі інтегрованих знань з філософії, історії, психопедагогіки, музеєзнавства, культурології й спрямована на

передачу суспільству соціально-культурного досвіду в умовах музейного середовища.

На основі вивчення літературних джерел доведено, що музейна педагогіка в західноєвропейських країнах і США почала розвиватись в другій половині XIX століття, а в Україні – на сто років пізніше. Як свідчать історичні джерела, її витoki сягають значно раніших історичних періодів. Впливаючи на реалізацію науково-освітньої функції через соціальну комунікацію і просвітництво, музейна педагогіка передає культурні цінності і досвід суспільству. Вона відіграє консолідуючу націєтворчу роль, забезпечує розвиток особистості, формує спектр загальних і професійних компетентностей, інтелектуальних, громадських, етичних, естетичних, патріотичних якостей різних категорій населення.

Ідеї і теорії музейної педагогіки сприяють удосконаленню формальної, неформальної та інформальної освіти, набуванню досвіду, знань різними категоріями населення, посилює мотивацію до навчання впродовж життя. З-поміж соціокультурних функцій музейної педагогіки визначено такі: використання значного потенціалу культурних цінностей для розвитку особистості; розширення можливостей для удосконалення формального і неформального освітніх просторів, освітнього процесу як за змістом, так і за використанням інноваційних форм, підходів і методів освітньої діяльності; наповнення контенту розвитку особистості (нові знання, сенси, смисли); створення необхідних умов для ефективної взаємодії музеїв і закладів освіти, мета якої – передавання суспільству знань, естетичних, морально-етичних взірців, формування потреби співучасті і співпереживання; сприяння глибокого розуміння інтересів і цінностей суспільства.

Використання концептуальних ідей музейної педагогіки у формальній, неформальній та інформальній освіті передбачає: врахування музеального контенту в змісті освіти; створення психологічно вмотивованого середовища для емоційного, естетичного й етичного переживання; зорієнтованість на формування здатності індивіда, публіки емоційно сприймати довкілля та розвивати емоційну пам'ять; розширення діалогічності в процесі взаємодії між музейним педагогом і відвідувачем; збагачення освітньо-виховного середовища з допомогою музейної культури; впровадження активних суб'єкт-суб'єктних форм освітньо-виховного процесу.

7. Обґрунтовано положення щодо підвищення рівня теоретичного і практичного оволодіння педагогом основами музеології як науки, сформованої на основі поєднання соціального та гуманітарного пізнання, що вивчає закономірності генези та функціонування музею, його міждисциплінарної взаємодії з суспільством через культурну і природну спадщину. Музейна справа стає показником розвитку культури, вагомим чинником процесу формування духовності, освіченості, ідентичності, національної самосвідомості. Багатьом педагогам поряд з традиційними компетентностями (психолого-педагогічними, спеціальними, культурологічними) необхідно здобувати знання в галузі музейної культури, оскільки музей розглядається як «науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та

популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини». Професійний розвиток музеєзнавців потребує врахування психолого-педагогічних якостей, особливостей культурно-освітнього синтезу цінностей, знань і методів в їхній діяльності. Відповідно до статті 28 Закону України «Про музеї та музейну справу» працівники музеїв мають право на: діяльність відповідно до фаху та кваліфікації в музеях незалежно від форм власності; участь у науково-дослідній роботі музеїв, у конференціях, семінарах, наукових читаннях; підвищення кваліфікації, перепідготовку, вільний вибір програми, форм навчання, стажування в інших музеях, в тому числі за кордоном; атестацію з метою одержання кваліфікаційної категорії, порядок проведення якої визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв.

Зміст педагогічно-просвітницької діяльності визначається: суспільними потребами; характеристикою музейних експозитів; індивідуальним пізнавальним інтересом, психологічними особливостями емоційного інтелекту та соціальним станом відвідувача й особливо – фаховим рівнем музеєзнавчої підготовленості педагога, а також відповідно до стандарту вищої освіти України за спеціальністю «Музеєзнавство, пам'яткознавство», затвердженого і введеного в дію відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 369 від 04 березня 2020 року. Ця компетентність є суспільно затребуваною в усіх ланках формальної освіти – від дошкільних закладів до університетів та інститутів післядипломної освіти. Продуктивність передачі суспільству сенсів, смислів, ідей, закладених у музейних експозиціях, залежить від світоглядного, культурного, знаннево-інформаційного, психологічно-педагогічного й дидактичного рівнів підготовки учителя, викладача, вихователя, музейного працівника. Незважаючи на формальну відсутність у «Національному класифікаторі України. Класифікатор професій ДК 003:2010» професії «Музейний педагог», музеєзнавча культура стає невід'ємною складовою системи педагогічної освіти, підготовки кадрів, освітнього процесу, педагогічно-просвітницької діяльності.

8. Перспективи розвитку педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України обґрунтовано на концептуальному, законодавчому, педагогічно-просвітницькому, особистісному рівнях.

На концептуальному рівні обґрунтовано положення щодо музейної педагогіки, яка в сучасному глобальному світі розвивається на основі ключових моделей суспільної взаємодії в системах «людина – людина», «людина – культура», «людина-природа». Місією музейної педагогіки є вироблення і впровадження аксіологічної парадигми відповідно до часу, національних інтересів, потреб українського народу. Освітньо-виховні системи різних країн, музейно-педагогічні середовища, світовий досвід музейного просвітництва розглядаються як синтез загальнолюдських і національно-культурних вартостей. В Музейна педагогіка як наукова галузь і водночас як навчальна дисципліна у закладах освіти різних типів функціонує на основі культури, виконуючи світоглядні, культурно-освітні функції.

Музейна педагогіка сприяє трансформації музею, уможливорює реалізацію важливої соціальної функції збереження національної культурної спадщини, відродження історичної пам'яті.

Дидактичні та інші положення музейної педагогіки значною мірою впливають на удосконалення комунікації в умовах, коли в епіцентрі музейної педагогічно-просвітницької діяльності знаходиться не музейний предмет, а людина, яка спілкується з музейними експонатами.

На законодавчому рівні цілеспрямовано реалізується стратегія державної підтримки музейного просвітництва у формальній, неформальній та інформальній освіті з метою утвердження цінностей громадянського суспільства, національно-патріотичного виховання особистості.

На педагогічно-просвітницькому рівні доведено необхідність оновлення змісту, форм і методів освіти з урахуванням досягнень музейного просвітництва, оскільки музейна культура впливає на підвищення ефективності освітнього процесу, формує в учня, студента компетентність «оцінювати в повсякденному житті предмети музейного значення». Перед шкільними, університетськими музеями постали нові завдання – науково обґрунтувати і ввести в музейно-педагогічне середовище ті сторінки історії, національної культури, які ще донедавна замовчувалися, ігнорувалися, фальшувалися. Ідеї музейної педагогіки, спрямовані на розвиток взаємодії учасників просвітницької діяльності, впливають на вирішення проблем формування особистості, її світогляду, ціннісного ставлення й переконань, використовуючи для цього пріоритети знань, наукову й об'єктивну достовірність, емоційно-почуттєві фактори. Педагоги-практики, музейні працівники мають актуалізувати проблеми міждисциплінарності у сфері просвітницької діяльності. Завданнями є: суспільна значимість, доступність, цікавість, корисність музейних фондів матеріалів, вмотивованість відвідувача до пізнання культурних цінностей, що передбачають якісну комунікацію, уможливають педагогічну майстерність музейного працівника.

На особистісному рівні музей розглядається як просвітницький осередок, що володіє повним спектром культурних цінностей духовного і матеріального характеру, різноплановими пізнавальними, науково-пошуковими, мистецькими, художніми, історичними надбаннями, духовними й природничими вартостями. Педагогічно-просвітницька діяльність музеїв є ефективним чинником культурно-освітньої сфери, оскільки впливає на світоглядне розуміння того, що можна зберегти, зміцнити українську державність, ідентичність і конкурентоспроможність лише спираючись на високий рівень національної свідомості народу. Музей як суспільний інститут, педагогічне просвітництво мають слугувати цим високим цілям та ідеалам. Обґрунтовано, що якісна педагогічно-просвітницька діяльність, музейна комунікація відбуваються завдяки професійній майстерності музейного працівника, педагога, який покликаний передавати неповторні, оригінальні форми вивчення культурної спадщини, мистецьких вартостей, історії, уможливаючи виконання головної місії щодо громадянського, духовного, естетичного, інтелектуального, національно-патріотичного виховання особистості.

Авторський навчально-методичний комплекс «Музейна педагогіка» для працівників музеїв і закладів освіти спрямований на вивчення досвіду педагогічно-просвітницької діяльності музеїв у взаємодії із закладами освіти наприкінці ХІХ –початку ХХІ століття. У методичних рекомендаціях розкрито можливості творчого використання концепцій і теорій музейної педагогіки у неформальній освіті педагогів, висвітлено генезу становлення української музейної педагогіки, суспільно-політичні та ідеологічні засади розвитку музеєзнавства в Україні, проаналізовано творчі здобутки українських музейних інституцій у взаємодії із закладами освіти упродовж історії становлення української музейної справи. Навчальна програма спецкурсу «Музейна педагогіка», що адресована вчителям, музейним працівникам, сприятиме розвитку критичного мислення, дослідницьких умінь, налагодженню взаємодії у системі «школа – музей», вдосконаленню умінь педагогів з тематичного добору музейних експозицій з урахуванням індивідуальних потреб особистості в умовах неформальної освіти. Запропонований практикум з проблем використання потенціалу музейної педагогіки уможливіє ґрунтовне вивчення результатів досліджень з музейної педагогіки, національного музеєзнавства на основі поєднання традиційних та інноваційних форм, методів і засобів в умовах неформальної освіти. Комплекс дидактичних завдань спрямовується на інтенсифікацію опанування музейними тематичними матеріалами культурологічного, мистецтвознавчого змісту, ознайомлення різних категорій населення з методами роботи музеїв, з мистецько-просвітницькими заходами, організованими з метою розвитку ціннісних орієнтирів, формування національно-свідомої світоглядної позиції (Музей народної архітектури та побуту України, Музей видатних діячів культури, Будинок-музей Миколи Лисенка, Музей книги і друкарства, Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Національний музей Тараса Шевченка, Музей Івана Гончара та ін.); використання потенціалу реальних та віртуальних екскурсій.

До перспективних напрямів досліджень цієї багатоаспектної проблеми віднесено такі: теорія і методика розвитку музейного просвітництва; компаративний аналіз вітчизняної і зарубіжних систем просвітницької діяльності музеїв; дидактичні засади оновлення змісту педагогічно-просвітницької діяльності музеїв різних видів; теоретичні і методичні засади формування музейної культури майбутнього педагога; особливості формування культурної компетентності педагога в музейно-просвітницькій діяльності; культурологічна, психологічна, музеологічна освіченість персоналу музеїв і педагогів як міждисциплінарна наукова проблема.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Філіпчук, Н.О. (2020). *Педагогічно-просвітницька діяльність музеїв України (кінець ХІХ – початок ХХІ століття)* (ред. акад. Н.Г.Ничкало). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.

2. Філіпчук, Н.О. (2020). Розвиток музейної педагогіки в Україні: теорія і практика. *Теорія і практика навчання дорослих в умовах формальної і неформальної освіти* (с. 157–250). Київ: Талком.
3. Філіпчук, Н.О. (2019). Технологія використання засобів музейної педагогіки у неформальній освіті педагогів. *Технології професійного розвитку педагогів в умовах формальної і неформальної освіти* (с. 268–304). Київ: Талком.
4. Філіпчук, Н.О. (2017). Музейна педагогіка в оптимізації культурно-освітнього процесу. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 2(77), 266–273.
5. Філіпчук, Н.О. (2017). Розвиток музейної педагогіки в Україні: культуротворчі засади. *Естетика і етика педагогічної дії*, 16, 178–186.
6. Філіпчук, Н.О. (2017). Просвітницькі функції музейної педагогіки в Україні. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*, 21–3, III (77), 527–535.
7. Філіпчук, Н.О. (2017). Музейна педагогіка у контексті розвитку формальної і неформальної освіти України. *Професійна і неперервна освіта: польсько-український науковий щорічник*, 2, 287–297.
8. Філіпчук, Н.О. (2018). Музейна педагогіка і виховання нації. *Молодий вчений*, 3(55), 137–143.
9. Filipchuk, N., & Zahaiska, H. (2018). Museum pedagogy in the context of establishing cultural correspondence of education. *Гірська школа Українських Карпат*, 18, 79–85.
10. Філіпчук, Н.О. (2018). Український і зарубіжний досвід діяльності музейних інституцій: культуротворчі і націєзберігаючі засади. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 5(86), 224–234.
11. Філіпчук, Н.О. (2018). Розвиток сучасної музейної педагогіки: методологічні орієнтири. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 59, 155–164.
12. Філіпчук, Н.О. (2018). Виховний потенціал музейної діяльності в Україні (XX століття). *Рідна школа*, 1–2 (1057), 67–71.
13. Філіпчук, Н.О. (2019). Соціокультурні функції музейної педагогіки в історичному і сучасному контексті. *Естетика і етика педагогічної дії*, 19, 38–48.
14. Філіпчук, Н.О. (2019). Можливості використання засобів музейної педагогіки в освітній практиці. *Мистецтво та освіта*, 4(94), 20–30. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-8885-2019-4>
15. Філіпчук, Н.О. (2019). Становлення музейної педагогіки в Західній Україні. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент*, 14, 29–49.
16. Філіпчук, Н.О. (2019). Пріоритети розвитку сучасної музейної педагогіки в Україні у контексті освіти впродовж життя. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2(16), 50–57.
17. Filipchuk, N. (2020). Taras Shevchenko`s life-giving ideals as a modern museum pedagogy valuable component. *The Scientific Heritage*, 45(6), 53–56.
18. Філіпчук, Н.О. (2020). Вплив музейної педагогіки на формування національних цінностей особистості. *International Journal of Innovative Technologies in Social*

Science, 2(23), 44–49. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss

19. Філіпчук, Н.О. (2020). Формування традицій музейної педагогіки на західноукраїнських землях (кінець XVIII – початок XX ст.). *Естетика і етика педагогічної дії*, 21, 84–96.
20. Філіпчук, Н.О. (2020) Музейне мистецтво України і Румунії: історія, досвід, перспективи. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент. Педагогічні науки*, 15, 260–279.
21. Filipczuk, N. (2020). Wpływ pedagogiki muzealnej na świadomość społeczną. *Імідж сучасного педагога*, 2(191), 33–40.
22. Філіпчук, Н.О. (2020). Теоретичні аспекти застосування музейної педагогіки в дошкільній освіті. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 28(1), 163–175.
23. Філіпчук, Н.О. (2020). Проблема музейної педагогіки у науково-педагогічному дискурсі. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 1(17), 161–172

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

24. Філіпчук, Н.О. (2018). Музейна педагогіка: потенціал для професійного розвитку дорослих. В В.Г. Кремень, & Н.Г. Ничкало (Ред.), *Концептуальні засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи* (с. 120–125). Київ: Знання України.
25. Filipczuk, N. (2019). Rozwój muzealnictwa współczesnego w kontekście pedagogizacji społeczeństwa. В В. Г. Кремень (Ред.), *Освіта для миру = Edukacja dla pokoju* (Т.1, 565–577). Київ: Вид-во ТОВ «Юрка Любченка».
26. Філіпчук, Н.О. (2017). Перспективи реалізації ідей І.А. Зязюна в сучасній освітній практиці. В О.Г. Романовський (Ред.), *Наукова школа академіка І.А. Зязюна у працях його соратників та учнів: Науково-практична конференція, Харків, 16–17 травня* (с. 191–195). Харків: НТУ «ХП».
27. Філіпчук, Н.О. (2017). Культуровідповідність – ключовий принцип сучасної мистецької освіти. В І.Г. Терешко (Ред.), *Естетичні засади розвитку педагогічної майстерності викладачів мистецьких дисциплін: Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю, Умань, 17–18 травня* (с. 159–163). Умань: Видавничо-поліграфічний відділ.
28. Філіпчук, Н.О. (2017). Виховання особистості засобами музейної педагогіки. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи: П'ята науково-методична конференція, Київ, 28–29 вересня* (с. 115–117). Київ: Талком.
29. Філіпчук, Н.О. (2017). Розвиток мистецької освіти в Україні: етнокультуровідповідність та європейськість. В Г.І. Сотська (Ред.), *Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей: XIV Міжнародні педагогічно-мистецькі читання пам'яті професора О.П. Рудницької, Київ, 1–2 грудня 2016 р.* (Вип. 8(12), с. 227–230). Київ: Талком.
30. Філіпчук, Н.О. (2018). Педагогічний потенціал музейної педагогіки в освітньому просторі України. В Е.В. Лузік, & О.М. Акмалдінова (Ред.), *Актуальні проблеми вищої професійної освіти України: VI Міжнародна науково-практична конференція, Київ, 20 березня* (с. 154–158). Київ: НАУ.

31. Філіпчук, Н.О. (2018). Меценатська діяльність Ханенків у контексті становлення музейної педагогіки в Україні. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи: Шоста науково-практична конференція, Київ, 26–27 вересня* (с. 113–115). Київ: Талком.
32. Філіпчук, Н.О. (2018). Діалогова комунікація у контексті розвитку музейної педагогіки. В Г.І. Сотська, & М.П. Вовк (Ред.), *Неперервна педагогічна освіта XXI століття: XV Міжнародні педагогічно-мистецькі читання пам'яті О.П. Рудницької, Київ, 6–7 грудня 2017 р.* (Вип.1(3), с. 235–236). Київ: Талком.
33. Філіпчук, Н.О. (2019). Педагогізація музеології. *Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього: III Міжнародна науково-практична конференція, Чернігів, 11–12 квітня* (с. 146–151). Черкаси: Видавець: Чабаненко Ю.А.
34. Філіпчук, Н.О. (2019). Музейні вартості в освіті. В І.Г. Терешко (Ред.), *Естетичні засади розвитку педагогічної майстерності викладачів мистецьких дисциплін: II Міжнародна науково-практична конференція, Умань, 18–19 квітня* (с. 137–145). Умань: АЛМІ.
35. Філіпчук, Н.О. (2019). Соціокультурна місія сучасних музеїв. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи: Сьома науково-практична конференція, Київ, 3–4 жовтня* (с. 98 –100). Київ: ТОВ «КАПІТАЛДРУК».
36. Філіпчук, Н.О. (2019). Методологічні орієнтири використання музейної педагогіки в освітньому процесі. В Г.І. Сотська, & М.П. Вовк (Ред.), *Неперервна педагогічна освіта XXI століття: XVI Міжнародні педагогічно-мистецькі читання пам'яті професора О.П. Рудницької, Київ, 6 грудня 2018 р.* (Вип. 2(14), с. 251–254). Київ: Талком.
37. Філіпчук, Н.О. (2020). Сучасні виклики у розвитку української музейної педагогіки. В Г.І. Сотська, & М.П. Вовк (Ред.), *Неперервна педагогічна освіта XXI століття: XVII Міжнародні педагогічно-мистецькі читання пам'яті професора О.П. Рудницької, Київ, 28 листопада 2019 р.* (Вип. 3(15), с. 244–246). Київ: Талком.
38. Філіпчук, Н.О. (2020). Музеї як суспільний інститут збереження культурної спадщини України. В Базиль Л.О. (Ред.), *Актуальні проблеми технологічної і професійної освіти: II Міжнародна науково-практична конференція, Глухів, 14 травня* (с. 250–253). Глухів: Глухівський НПУ імені О. Довженка.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

39. Філіпчук, Н.О. (2019). Потенціал музейної педагогіки у формуванні національних цінностей особистості. В А. І. Омельченко (Ред.), *Розвиток творчого потенціалу майбутніх фахівців мистецьких дисциплін як фактор їх професійної самореалізації* (с. 51–62). Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні.
40. Filipchuk, N. (2020). Współczesne problemy rozwoju pedagogiki muzealnej w Ukrainie. WE. Stokowska-Zagdan, M. Przybysz-Zaremba, & J. Stepaniuk (Red.), *Wybrane obszary: diagnozy profilaktyki terapii w teorii i praktyce pedagogicznej* (s. 117–130). Warszawa: Difin.

41. Філіпчук, Н.О. (2020). *Музейна педагогіка у неформальній освіті педагогів-практиків: методичні рекомендації*. Київ: «Талком».
42. Філіпчук, Н.О. (2020). *Музейна педагогіка: навчальна програма спецкурсу*. Київ: Талком.
43. Філіпчук, Н.О., & Руснак, Ю.М. (2019). Культурний простір буковинської весільної обрядовості. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2, 217–221. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2019.177455>
44. Філіпчук, Н.О. (2019). Розвиток української музейної педагогіки у ХХ столітті: здобутки і втрата. *Вісник Закарпатської академії мистецтв*, 12, 115–121.

АНОТАЦІЇ

Філіпчук Н.О. Становлення і розвиток педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України (кінець ХІХ – початок ХХІ століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2020.

У дисертації вперше: цілісно досліджено процес становлення і розвитку педагогічно-просвітницької діяльності музеїв України наприкінці ХІХ – на початку ХХІ ст. Простежено генезу музейної справи в Україні на різних історичних етапах. З'ясовано особливості розвитку педагогічно-просвітницької діяльності музеїв української діаспори за кордоном. Обґрунтовано теоретичні засади розвитку музейної педагогіки як субдисципліни педагогічної науки. Виявлено основні напрями і зміст педагогічної взаємодії музею і освітніх закладів. Окреслено перспективи конструктивного використання надбань українських музейних інституцій і досягнень музейної педагогіки в сучасних соціокультурних умовах на концептуальному, законодавчо-регулятивному, організаційно-просвітницькому, особистісному рівнях.

Створено науково-методичний супровід використання досягнень педагогічно-просвітницької діяльності музеїв у взаємодії із закладами освіти (навчальна програма, методичні рекомендації, практикум).

Ключові слова: музей, музейна педагогіка, педагогічно-просвітницька діяльність музеїв, національне музеєзнавство, музейне просвітництво, музейний педагог, українська діаспора, Україна.

Филипчук Н.А. Становление и развитие педагогическо-просветительской деятельности музеев Украины (конец ХІХ - начало ХХІ века). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Институт педагогического образования и образования взрослых имени Ивана Зязюна Национальной академии педагогических наук Украины, Киев, 2020.

В диссертации впервые целостно представлен процесс становления и развития педагогическо-просветительской деятельности музеев Украины в конце XIX – в начале XX вв. Исследованы истоки музейного дела в Украине на разных исторических этапах. Выявлены особенности развития педагогическо-просветительской деятельности музеев украинской диаспоры за рубежом. Обоснованы теоретические основы развития музейной педагогики как субдисциплины педагогической науки. Выявлены основные направления и содержание педагогического взаимодействия музеев и образовательных учреждений. Определены перспективы конструктивного использования достижений украинских музейных учреждений и музейной педагогики в современных социокультурных условиях на концептуальном, законодательно-регулятивном, организационно-просветительском, личностном уровнях.

Создано научно-методическое сопровождение использования достижений педагогическо-просветительской деятельности музеев во взаимодействии с учреждениями образования (учебная программа, методические рекомендации, практикум).

Ключевые слова: музей, музейная педагогика, педагогическо-просветительская деятельность музеев, национальное музееведение, музейное просвещение, музейный педагог, украинская диаспора, Украина.

Filipchuk N.O. Emergence and Development of Pedagogical-Educational Activity of Museums of Ukraine (late XIX – early XXI). – Manuscript.

Doctorate Degree Thesis in Major 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2020.

The thesis has been the first to comprehensively research the process of emergence and development of pedagogical-educational activity of museums of Ukraine in late XIX – early XXI. The genesis of museum activity in Ukraine on various historical stages has been traced. Peculiarities of development of pedagogical-educational activity of Ukrainian diaspora museums abroad have been identified; purposeful life of overseas Ukrainians has been traced in museum-educational environment of West European countries, the USA, Canada. Retrospective of emergence of museum pedagogy in Ukraine has been characterized within particular chronological period.

Theoretical grounds of development of museum pedagogy as a sub discipline of pedagogical science, Ukrainian museum science in the context of national and foreign educational strategies have been established. Social-pedagogical and cultural-historical prerequisites of emergence of national museum activity and museum pedagogy have been identified; genesis of development of museum pedagogy in Ukraine has been studied. Main directions and content of pedagogical interaction of a museum and educational institutions have been defined. Theoretical grounds for formation of psychological-pedagogical qualities of museum activity specialists have been provided; values, knowledge, and methods of training would-be museum pedagogues have been characterized with taking into consideration modern social-cultural priorities.

Perspectives of constructive use of the resources of Ukrainian museum institutions and achievements of museum pedagogy in modern social-cultural circumstances have been outlined on conceptual, legislative-regulatory, organizational-educational and personal levels.

Scientific-methodical support of use of achievements of pedagogical-educational activity of museums in interaction with educational institutions has been created (curriculum, methodical recommendations, practicum) regarding social role of pedagogical-educational activity of museums in establishment of national-cultural identity, national outlook, spiritual-moral and aesthetical values of a personality.

Key words: museum, museum pedagogy, pedagogical-educational activity of museums, national museum science, museum education, museum pedagogue, Ukrainian diaspora, Ukraine.